

Beteckning: HRV:C09:25

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Hel

En studie om det mytiska väsendet och hennes dödsrike

Rosemarie Grobosch Thorsell
Juni 2009

C-uppsats, 15 högskolepoäng
Religionsvetenskap

Religionsvetenskap med inriktning mot historiska perspektiv C
Handledare: Olof Sundqvist

Sökord: Hel, fornnordisk gudinna, dödsrike, vikingatidens religion, gravhögar, bildstenar – Gotland, skaldediktning

Abstract

I det norsk-isländska skaldespråket kan Hel ha tre olika betydelser: ett dödsrike, en gudinna eller ”att dö”. Tvetydigheten i användandet finns på flera håll i de skriftliga källorna. Tidigare forskning har bland annat tolkat Helföreställningen som en metafor för döden eller en förkristen straffort. Hel har dock nästan alltid studerats i jämförelse med andra gudinnor eller hinsidesföreställningar. Denna undersökning sätter därför fokus på Hel i hopp om att få fram en djupare förståelse för föreställningen.

Snorre Sturlason är en viktig källa och han beskriver Hel som dotter till Loke samt syster till Midgårdssormen och Fenrisulven. Detta placerar henne i jättarnas sfär och det kosmiska dramat där gudar och jättar dödar varandra i samband med Ragnarök. Snorres beskrivning av Hel är knepig att förlita sig på då vissa delar som till exempel Nifelheim verkar vara hans eget påfund och andra delar verkar vara influerade av samtidens kristna lära. Skaldedikter bekräftar dock stora delar av Hels familjära tillhörighet. Flera skaldedikter ger också bilden av en verklig föreställning kring det mytiska väsendet Hel. Kanske beror det på att olika människor hade olika sätt att betrakta Hel. Där vissa såg en metafor för döden kunde andra se en verklig härskarinna eller dödsrike. Det kan också vara så att Hel hade en djupare betydelse som den död alla människor måste möta, ett individuellt Ragnarök man hade ambivalent känslor inför. Vissa forskares tolkning av Hel som enbart en straffort grundas mycket på källor med kristen påverkan eller till fall där föreställning även kan kopplas till dödsrikerna Valhall och graven. Bilden av Hel i källorna visar snarare en plats för både mörker och paradiset, kanske att härskarinnan dömde var de döda skulle fortsätta sin hinsides tillvaro.

Bland materialet från gravar kan inga exakta föreställningar om Hel tydas. Intressant är dock hästar som rustades med isbroddar och kvinnogravar som innehöll slädar. De antyder en resa neråt och norrut på vinterväglag, den riktning myterna beskriver att man reser för att komma till Hel. De gotländska bildstenarna är en arkeologisk källa med mytiskt bildmaterial som oftast kopplas till Valhall både genom sin form och genom bildscenerna. I båda fallen har denna undersökning visat att stenarnas form och vissa bilder kan illustrera Helgrindar och andra element ur myter förknippade med Hel.

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	4
1.1 Syfte.....	4
1.2 Metod och material.....	5
1.2.1 Den poetiska Eddan.....	5
1.2.2 Snorres Edda.....	6
1.2.3 Skaldediktningen.....	6
1.2.4 Gesta Danorum.....	6
1.3 Tidigare forskning.....	7
1.4 Disposition.....	8
2 En kort presentation av dödsriken utöver Hel.....	8
3 Vem eller vad är Hel?.....	10
3.1 Hels plats i den kosmiska världen.....	11
3.1.1 Snorres fantasi?.....	12
3.1.2 Bland sjukdom och svält.....	14
3.2 Balder kommer till Hel.....	14
3.3 Balders drömmar.....	16
3.3.1 Helhästen Sleipner.....	16
3.3.2 Helhunden.....	17
3.3.3 Hels höga boning och graven.....	18
3.4 Saxo och romersk-grekiska Hel.....	20
3.5 Saxos mystiska dödsrike.....	22
3.5.1 ibn Fadlan.....	23
3.6 Hel i Ynglingatal.....	24
3.6.1 Metaforen för döden.....	26
3.7 Hel och arkeologin.....	27
3.7.1 De gotländska bildstenarna.....	29
3.7.2 Scener på bildstenar.....	29
3.8 Hel och Helvetet.....	31
3.9 Diskussion.....	33
4 Sammanfattning.....	35
Käll- och litteraturförteckning.....	37

1 Inledning

Det är döden som gör oss levande. Ja, jag skulle vilja säga att det är detta fenomen som förenar allt levande med varandra till en ständig kamp mot alla de faror som hotar det unika livet vilket vi bara kan uppleva en enda gång, åtminstone i denna tid, rum och skepnad. Samtidigt så lever vi inte för vår egen skull. Meningen med livet är att föra vidare generna vi ärvt till framtida generationer för att på så vis rädda vår art, släkt och kanske även en del av oss själva. De som lever vill gärna fortsätta göra det, men naturen har sett till att allt har sin begränsade tid, förr eller senare måste vi alla möta döden.

Vet vi människor som lever idag mer om vad som händer efter döden än vad forntidens människor gjorde? Finns det en fortsättning eller innebär döden det slutgiltiga slutet? Kan någon någonsin vara helt säker på sin tro om tillvaron efter döden? Då jag tittar mig omkring i mina hemtrakter så ser jag många tecken på den möda som människorna under förkristen tid lade ned på att tillverka mer eller mindre monumentala minnesmärken där de döda placerades. Spår av en tro, ett hopp eller kanske kunskap om vad som sker när någon dör.

Vad vet vi idag om dessa människors föreställningar? Under alla de år som jag på olika vis har kommit i kontakt med fornskandinavisk religion, från grundskolan till högskolan, ja till och med bland nutida asatroende så är Valhall det namn som oftast dykt upp. Dödsriket dit alla krigare som dött i strid kommer för att leva ett paradiskt liv med ett överflöd av mjöd, mat, strider och kvinnlig service. Det verkar vara denna bild av tillvaron efter döden som vi idag helst vill tro på, för jag kan inte låta bli att undra vart alla andra som dog tog vägen. Kvinnorna, barnen och männen som arbetade hårt med hem och jordbruk, men sällan höll svärdet i sin hand. De som inte hade Odin till fulltrogne eller kunde bli en av hans enhärjare, fanns något dödsrike för dem och i så fall vad?

1.1 Syfte

Ett av de dödsriken som vi idag tror att människor kunde komma till i den fornskandinaviska religionen var Hel. Namnet skulle dessutom leva vidare i kristendomen som benämning på de kristnas motsats till himmelriket, det vill säga helvetet. Religionshistoriker har tolkat källorna till Hel på olika sätt vilket har lett till skilda teorier angående både riket och det mytiska väsendet. Deras undersökningar har dock vanligen inte kretsat kring Hel utan andra gudar, gudinnor eller hindersföreställningar. I dessa jämförelser finns risken att Hel kan ha kommit till korta, därför vill jag med denna undersökning se vad källorna säger om Hel om man bara studerar dem ur hennes perspektiv. Syftet med uppsatsen är att genom en jämförande textundersökning titta på hur både dödsriket och det mytiska väsendet Hel skildras i de olika källorna till fornskandinavisk mytologi. Dessutom att se om Hel kan tänkas ha varit en levande föreställning under förkristen tid inte bara i myterna utan även i människornas världsbild, som visade sig genom rit och kult. Slutligen att se om föreställningen genomgår någon förändring som kan bero på den kristna helvetestron.

1.2 Metod och material

För att göra denna undersökning har jag valt att söka och jämföra information i de källor som berör den fornskandinaviska religionen. De skriftliga huvudkällorna för de mytologiska föreställningarna har varit dikterna i *Den poetiska Eddan* samt myterna i *Snorres Edda*, men jag har även tittat på skaldedikterna och Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*. Jag har i första hand sökt efter direkt användande av Hels namn i dessa texter. Ibland har namnet dock varit dolt i omskrivningar eller romersk/grekiska namn. Jag har då förlitat mig på översättarnas och andra religionshistorikers identifiering av Hel, respektive tittat på vad de romersk-grekiska namnen kan tänkas syfta på för rike. Då det ibland också har dykt upp oidentifierade dödsriken så har det varit svårt att avgöra om de kan tänkas syfta på Hel eller någon annan plats. Undantaget Haddings underjordiska resa hos Saxo har jag valt att inte fördjupa mig i dessa riken. Detta för att begränsa uppsatsens omfång till att huvudsakligen bara handla om Hel.

En källa som jag inte helt har hunnit läsa igenom på egen hand är de isländska sagorna, istället har jag följt de hänvisningar andra forskare ger till dessa källor. Det ser jag dock inte som en större brist då sagorna är en osäker källa till den fornskandinaviska religionen. Rudolf Simek menar att de i första hand ska ses som uttryck för medeltida islänningars historiska intresse. Detta gör dem inte helt obrukbara, men de delar av religionen som kan finnas bevarad i sagorna är från den lägre religionen som kunde leva vidare under kristen tid.¹ Vad det gäller religionshistorikers forskning kring Helföreställningen så presenterar jag dem under rubriken ”Tidigare forskning”. För att komplettera de skriftliga källorna har jag tittat på hur forskare förknippar arkeologiskt material, det vill säga gravar och de gotländska bildstenarna, med dödsföreställningar. Vid sidan om litteraturens beskrivningar av bildstenarna har Googles bildsök varit till stor nytta då jag ville studera stenarna.

Här följer en kort presentation av de skriftliga källor jag huvudsakligen har använt mig av, övriga källor som jag använt mig av i mindre skala presenterar jag i samband med undersökningen.

1.2.1 Den poetiska Eddan

Pergamenthandskriften med namnet Codex Regius nr 2363, 4°, även kallad *den poetiska Eddan*, innehåller ett trettioal kväden. Handskriften är inget original utan en avskrift av en äldre förlaga, som troligen skrevs ned i början av 1200-talet. De flesta av kvädena i denna skrift finns inte någon annanstans, men vissa dikter återfinns i andra handskrifter, som till exempel Hauksbók.² Kvädet *Balders drömmar*, som ger viktig information om Hel, finns inte med i Codex Regius, istället finns den i handskrift nummer 748. Språkbruket i *Balders drömmar* påminner dock om *Tryms kväde* i Codex Regius, vilket har lett till antagandet att de skrivits av samma författare.³ Vad det gäller åldern på kvädena i den poetiska Eddan så verkar de ha sina rötter i vikingatiden och vissa drag kan till och

---

¹ Simek, 1996, s. 275

² Den poetiska Eddan, 1993, s. 13

³ Den poetiska Eddan, 1993, s. 24

med vara ännu äldre.⁴ Hjältediktningen har i flera fall härstamning från sydgermanskt håll och vissa personer som nämns i dikterna har funnits i verkligheten och levde kring 400-talet.⁵ Jag har använt mig av Björn Collinders översättning från 1964 och det bör kanske påpekas att denna översättning är en sammanslagning av de olika handskrifterna.

1.2.2 Snorres Edda

Snorres Edda är skriven av den kristne islänningen Sturlason kring år 1220 och är egentligen en lärobok för poeter. För att kunna förstå den tidigare skaldekonsten krävdes kunskaper om de gamla gudarna och myterna. I sin bok berättar Snorre en hel del myter och fakta om gudarna som ofta stöds av den poetiska Eddan, men vissa delar verkar han dock ha fått från andra källor som vi inte känner till idag.⁶ Problemet med Snorre är att han i boken tydligt visar sin kristna ståndpunkt angående de fornskandinaviska gudarna. Den fromhet han uppvisar har fått vissa forskare att vilja se hans bok som påverkad av Bibeln och antikens mytologi, men det finns inte heller något som utesluter att Snorre helt enkelt skrev om den fornskandinaviska mytologin.⁷ Ett problem som dock kvarstår enligt Nedkvitne är att vid den tidpunkt då Snorre Sturlason samlade information om den forna seden så var den påverkad av kristendomen, därför kan detta vara en knepig källa att använda sig av.⁸ Den översättning jag har använt mig av den gjord av Karl G. Johansson och Mats Malm.

1.2.3 Skaldediktningen

Skaldediktningen består av 500 – 600 strofer, som till viss del går att datera då namnen på skalderna anges, och de tillägnades olika kungar eller hövdingar med sina män. Dikterna är väldigt komplicerade då de dels använder sig av omskrivningar, så kallade kenningar, och dels poetiska ord som ersätter de vardagliga uttrycken, så kallade heiti.⁹ För denna uppsats har jag huvudsakligen använt mig av Finnur Jónssons översättning och vad det gäller dikternas datering så använder jag den information som han ger i samband med respektive dikt.

1.2.4 Gesta Danorum

Munken Saxo Grammaticus var samtida med Snorre Sturlason och levde i det danska Skåne. Han skrev ett historiskt verk om danskarna, där deras första historiska tid utspelar sig bland gudar och myter. Enligt Britt-Mari Näsström visar Saxo sin kristna tro tydligt när han framställer de gudarna i allt annat än moralisk dager, men ändå så finns det kopplingar mellan hans berättelser och andra fornskandinaviska myter och hjältesagor.¹⁰ Översättningen jag har använt är gjord av Oliver Elton.

---

⁴ Den poetiska Eddan, 1993, s. 15

⁵ Steinsland, 2007, s. 48

⁶ Ström, 1985, s. 5 f

⁷ Näsström, 2006, s. 17

⁸ Nedkvitne, 2004, s. 25

⁹ Steinsland, 2007, s. 51 - 53

¹⁰ Näsström, 2002, s.18

1.3 Tidigare forskning

Hilda R. Ellis Davidson skrev i början på 1940-talet boken *"The Road to Hel"* där hon går igenom dödsföreställningarna i den fornskandinaviska religionen. Hon tar upp de olika föreställningarna som kretsar kring döden både i de litterära källorna och från arkeologin. Gudinnan Hel och hennes dödsrike betraktar Davidson huvudsakligen som en metaforisk föreställning. Hon anser att det inte finns några belägg i litteraturen för vare sig en dödsdrottning eller ett verkligt rike som man ansåg att de döda kunde komma till. Hon ger istället ett annat förslag till tolkning av Hel: *"The possibility of the numerous tales of journeys to a supernatural land in Norse literature being originally accounts of mantic experiences, adventures of the soul rather than of certain mythological personages, is one at least worth considering ..."*¹¹ Vad det gäller hennes genomgång av dödsföreställningarna i texterna så tycker jag att den trots sin ålder fortfarande är relevant forskning kring Hel då de skriftliga källor ser likadana ut idag som på 1940-talet. Hennes slutsatser kring Hel är dock enligt min mening en aning förhastade, då de inte tar hänsyn till att människor kunde tolka namnet och föreställningen Hel på olika sätt. Hon tar heller inte upp någon jämförelse mellan Helföreställningen och det arkeologiska materialet.

Näsström gjorde i sin bok *"Freyja - the Great Goddess of the North"* en grundlig undersökning av gudinnan Freya och Hel finns med då båda kvinnorna har ett dödsrike och på så vis korsas deras vägar. Det Näsström fick fram där har nog i stor grad även påverkat hennes *"Grundbok i Fornskandinavisk religion"*. Hon betraktar Hel som en synnerligen motbudande plats och gudinna. Hon verkar relativt okritiskt acceptera Snorre Sturlasons beskrivningar av Hel som en straffortsliknande plats. Då det mytiska väsendet Hel jämförs med Freya är det därför den sistnämnda som Näsström tydligt sympatiserar för. Precis som hos Davidson saknas det jämförelser med det arkeologiska materialet.

Gro Steinsland har skrivit den mera personliga boken *"Eros og død i norrøne myter"* där hon tar upp kopplingen mellan eros och död i den fornskandinaviska religionen. Även hon gör en genomgång av de olika föreställningarna kring tillvaron efter döden och framför allt tittar hon på samband mellan dem och det arkeologiska materialet. Denna bok anser jag är ett viktigt komplement till Davidson och Näsström dels då den är betydligt neutralare i sitt förhållande till Hel och dels för att den tittar på hinsidesföreställningarna ur ett vidare perspektiv där kärleksmötet är den gemensamma nämnaren.

Andreas Nordberg skrev 1997 en C-uppsats i arkeologi *"Vägen till Hel går neråt och nordvärt"* där han jämför arkeologiskt material från yngre järnåldern på Lovö med de mytiska föreställningarna kring Hel. Den är ett mycket intressant ur ett tvärvetenskapligt perspektiv då den för samman arkeologi och religionshistoria. Uppgifter från denna uppsats har sedan på flera punkter återkommit i hans religionshistoriska avhandling *"Krigarna i Odins sal"*. I den betraktar Nordberg föreställningarna kring döden ur ett betydligt vidare perspektiv än de tidigare nämnda forskarna. Han förklarar hur

---

¹¹ Davidson, 1943, s. 87

förhållandet mellan olika dödsföreställningar, bland annat Hel, kan ha fungerat parallellt med varandra. Han använder sig också av arkeologiskt material för att se hur föreställningarna kan ha tillämpats i riterna. Liksom titeln på avhandlingen säger så kretsar denna undersökning främst kring Odin och männen i det högre samhällsskiktet som troligen var ämnad att komma till honom efter sin död. Jag tycker att denna bok är väldigt viktig då den omfattar ny forskning kring dödsföreställningarna och bland annat visar på hur det metaforiska dödsriket kunde tänkas upplevas genom riterna i samband med begravningarna. En länk som de andra forskarna inte har fördjupat sig i lika genomförligt.

Denna korta presentation av några av de viktigaste arbeten jag har använt mig av visar en ganska varierad genomgång av Hel. Bortsett från Nordbergs C-uppsats så är det dock ingen som har tittat på dödsföreställningarna ur Hels perspektiv utan hon används oftast bara som jämförelse med andra dödsriken. Jag vill därför med denna genomgång sätta Hel i fokus och se vad källorna säger om henne som dödsföreställning och vilken roll hon har i myternas kosmiska drama.

1.4 Disposition

Innan undersökningen börjar kommer en kort presentation av dödsriken utöver Hel, som kan vara viktiga att ha kännedom om för att förstå den fortsatta uppsatsen. Undersökningen börjar med Snorre Sturlasons bild av Hel och fortsätter sedan med Eddadikten *Balders drömmar*. Därefter kommer en genomgång av underjordiska dödsriken med koppling till Hel hos Saxo Grammaticus. Det följs av en genomgång av Hel i dikten *Ynglingatal*. För att komplettera de skriftliga källorna gör jag en kort undersökningen av ledtrådar till Hel som ges via arkeologin. Jag tittar också kort på hur kristendomen kan ha påverkat bilden av Hel. Uppsatsen avslutas med en diskussion kring Helföreställningen.

2 En kort presentation av dödsriken utöver Hel

Döden under den fornskandinaviska religionens tid hade definitivt en helt annan inverkan på människornas vardagliga liv än den har för oss som lever idag. Sociala oroligheter, en helt annan nivå vad det gäller sjukvård, stort beroende av den egna gårdens matproduktion och olyckor i största allmänhet gjorde att människor inte bara dog tidigare, utan antagligen också att människor redan från barnbenen betydligt oftare såg hur andra människor dog och begravdes. Människornas förhållande till döden borde därför ha påverkats av denna närhet. Gro Steinsland menar att både arkeologin och den norröna litteraturen visar att döden hade en stor betydelse under vikingatiden. Religionen, diktningen, kulten och konsten kretsar kring detta tema. Idévärlden kring döden hade dock ingen sammanhängande lära, utan byggde på myter, riter och kult, som visar att denna händelse inte var slutet för individen. Istället var döden och begravningen övergången till en annan dimension där individen fortfarande hade livsviktiga funktioner för de efterlevande. Gåvorna till den döde i graven förutsätter också att den döde på ett eller annat sätt bodde i graven. Då graven var den dödes boplatz i närheten av gården och föremål för de efterlevandes rit och kult, så fortsatte han eller hon att vara en

del av den levande släkten. Den döde kunde fortfarande göra nytta genom att hjälpa till med att säkerställa mat och hälsa åt de efterlevande. Vid sidan om denna föreställning så fanns också tron på olika dödsriken.¹² Jag ger därför här en kort presentation av de olika föreställningarna kring dödsriken som fanns utöver Hel.

Valhall: Denna hallbyggnad, som ligger i Asgård, tillhör guden Odin. Detta var en paradisk tillvaro där griskött och mjöd serverades till de döda hjältarna som förts till platsen av kvinnliga Valkyrior.¹³ Hjältarna, som kallades enhärjare, tränades och uppehölls för att delta i den slutgiltiga striden. Det var bara de allra bästa krigarna som fick komma till Valhall. Det bör dock påpekas att bara hälften av dem som dog på slagfältet kom till Valhall, de andra krigarna kom till gudinnan Freja.¹⁴ Freja verkar dessutom kunna ta emot kvinnor till sitt dödsrike.¹⁵

Ran: Namnet Ran betyder ”den som rövar bort” och var namnet på hustrun eller dottern till Ägir. Paret levde i havet och det var de som drunknade som kom till Rans rike. Hon tog dock inte bara emot dem som råkade drunkna utan beskrevs vara aktiv i sitt fångade eller rövande av människor. Platsen som de döda kom till kunde jämföras med ett Valhall under vattnet. Boningen var upplyst av strålade guld och de självdrukande borden bjöd på mat och öl när det hölls gillen.¹⁶

Helgafjäll: I Eyrbyggjasaga och Landnámabók berättas det om ett dödsrike placerat i en höjd eller berg. En av dessa är Helgafjäll dit Torolf Mostrarskegg sade att han och hans släkt skulle komma till efter deras död. Davidson menar att denna föreställning fanns inom en viss släkt på Island och att det kan finnas en koppling till guden Tor.¹⁷

Gravhögen: Denna plats var den dödes hem där personen ansågs leva. Det fanns flera olika sätt som den döde kunde förhålla sig till sin omvärld. Vissa vilade fridfullt i graven och kunde vara intresserade av det som försiggick bland de levande, andra vaktade nitiskt över sina skatter och så fanns det dem som lämnade sina gravhögar för att terrorisera omgivningen i egenskap av draugar.¹⁸

Ett annat dödsrike var Hel där det mytiska väsendet med samma namn bodde och det är denna föreställning som undersökningen ska handla om.

---

¹² Steinsland, 1997, s. 97 - 100

¹³ Simek, 1996, s. 346 - 347

¹⁴ Steinsland, 1997, s. 101 - 102

¹⁵ Näsström, 2006, s. 150

¹⁶ Näsström, 2002, s. 209 - 210

¹⁷ Davidson, 1943, s. 87 - 90

¹⁸ Davidson, 1943, s. 90 - 95

3 Vem eller vad är Hel?

”Över sin rikedom råder envar

ända till ödets dag;

en gång måste var mänska dock

fara hädan till Hel.”¹⁹

Citatet ovan är taget från dikten ”*Fafnesmål*” och sägs av hjälten Sigurd till den dödsdömda draken Fafne. Lite längre fram i dikten sägs det: ”*men ligg där du är i dödskamp, Fafne, snart skall Hel ha dig.*”²⁰ Vem eller vad är då detta Hel som alla ska möta? Sveinbjörn Egilsson skriver i lexikonet för det norsk-isländska skaldespråket att själva ordet Hel är femininum och att det kan ha flera betydelser. Dels står det för den dödes hemvist (dödsriket eller graven), dels så står det för det kvinnliga väsen som härskade i dödsriket, men ordet kan också betyda ”att dö”.²¹ De två ovanstående citaten från *Fafnesmål* visar på dessa tre tolkningsmöjligheter och flera exempel finns bland de övriga hjältedikterna. I *Kvädet om Helge Hjörvardsson* står det att Helge hade ristat Hels runor åt en man.²² I *Reginsmål* uppmanas en man att han skall lösa sitt huvud från Hel.²³ Dessa exempel visar ytterligare på den tvetydighet som finns kring användandet av namnet Hel. De kan syfta både på en föreställning om ett dödsrike med en kvinnlig härskare likaväl som det helt enkelt kan vara poetiska omskrivningar för döden. Vad kommer denna tvetydighet av då? Går det att få någon klarhet i vad användningen av detta namn kan ha sin grund i?

Namnet Hel verkar etymologiskt gå mycket långt tillbaka i tiden och dessutom över ett större område i Europa. Ordet är besläktat med det fornengelska *hell*, gotiska *halja* (helvete), fornhögtyska *helan* (att gömma) och också det forniriska *cuile* (källare).²⁴ Den urgermanska roten antas vara **helan* som betyder gömma eller förborga.²⁵ Roten i detta namn betecknar dessutom ”ett rum i jorden” och kan grunda sig i föreställningar som går tillbaka ända till stenålderns gravar. Bland holländska, danska, nordtyska och engelska jättstensgravar (Riesensteingräber) är ingången ofta placerad i söder vilket ger en bild av ett dödsrike placerat i norr.²⁶ Hur passar denna information ihop med den fornskandinaviska förställningen om Hel? Jag börjar med att titta på den mest informativa källan, det vill säga Snorres Edda.

¹⁹ Den poetiska Eddan, 1993, s. 210

²⁰ Den poetiska Eddan, 1993, s. 212

²¹ Sveinbjörn Egilsson, 1913-1916, s. 240

²² Den poetiska Eddan, 1993, s. 181

²³ Den poetiska Eddan, 1993, s. 204

²⁴ Simek, 1996, s. 138

²⁵ Nordberg, 2003, s. 73

²⁶ Ström, 1975, s. 65 - 66

3.1 Hels plats i den kosmiska världen

Vem är det mytologiska väsendet Hel och var kommer hon ifrån? Snorre Sturlason skriver i sin Edda att Loke fick tre barn tillsammans med jättinnan Angerboda. De tre barnen var Fenrisulven, Midgårdsormen och Hel, som växte upp i Jotunheim. När gudarna fick reda på detta och samtidigt fick höra spådomar om att de tre barnen skulle bli till stor skada så skickade Odin efter dem och gav dem nya hem. Snorre skriver enligt Karl G. Johanssons och Mats Malms översättning:

”Hel kastade han i Nifelheim och gav henne makten över nio världar för att bestämma över vistelsen för dem som sändes till henne. Det är de som dött av sjukdom eller ålder. Hon har en stor gård där, stängslen är förunderligt höga och grindarna stora. Eljudne heter hennes sal, Hunger hennes fat, Svält hennes kniv, Gånglate trälen, Gånglat trälinnan, Fallfördärv tröskeln där man går in, Sjukläger sängen, Glänsande Ofärd hennes draperier. Hon är till hälften svart och till hälften köttfärgad, så hon är lätt att känna igen, och hon ser bister och fientlig ut.”²⁷

Det är inget ljusst och trevligt dödsrike som Snorre skildrar, men det ger viktig information om vad detta kan ha varit för föreställning. Till att börja med så räknas Hel uppenbarligen inte till asarnas eller vanernas folk då hon är dotter till en halvjätte och en jättinna. Detta ger henne istället en speciell plats i det kosmiska dramat som återkommer i flera mytologiska källor. Gro Steinsland förklarar att gudarna och jättarna representerar olika former av kosmisk ordning, som måste existera tillsammans samtidigt som de är i konflikt med varandra. Jättarna är förvisso de första som blev till och gudarna själva är besläktade med dem, men det är gudarna som har erövrat tillvaron. Det här betyder däremot inte att gudarna aldrig mer behöver jättarna, tvärtom så söker de ständig olika saker hos jättarna, som till exempel kunskap och kvinnor de själva inte har.²⁸ Jättinnan Hels rike tillhör dödens dimension där det går att finna dold kunskap. Genom att samtala med döda går det att få del av denna kunskap och den mytiska gestalt som verkligen utnyttjar detta är Odin. Han äger Helhästen (Sleipner), har utfört ett självoffer och har samtalat med döda völvor.²⁹ Ett av Odins samtal skall jag återkomma till längre fram då den sker i anslutning till Hels rike.

Tittar vi lite snabbt på Hels bröder så framgår det ganska tydligt varför gudarna var så oroliga för, när de fick höra talas om Lokes och Angerbodas barnaskara. Den kosmiska balansen mellan gudar och jättar kommer inte att vara för evigt, utan sakta men säkert närmar man sig världens undergång: Ragnarök. Naturkatastrofer och den sociala ordningens kollaps leder mot den slutgiltiga striden mellan gudar och jättar och huvudrollsinnhavarna i denna strid är Fenrisulven, som sliter sig från sina fjätrar för att möta Odin, samt Midgårdsormen som möter Tor för att utplåna varandra.³⁰ Dessa väsen är alltså det yttersta hotet mot gudarna samt den kosmiska ordningen och det går inte att undkomma detta öde för Ragnarök kommer förr eller senare. Då både Fenrisulven och Midgårdsormen har centrala

²⁷ Snorre Sturlason, 1997, s. 56 - 57

²⁸ Steinsland, 2007, s. 152 - 153

²⁹ Steinsland, 2007, s. 200 - 202

³⁰ Steinsland, 2007, s. 132 - 133

roller i detta drama så blir en viktig fråga vilken roll deras syster Hel har i det här. *Valans spådom* från den poetiska Eddan säger inte något om att Hel själv deltar i den sista striden. Det enda som sägs är ”*män gå på Helväg*”.³¹ Hur ska man då tolka denna mening? Det kan, som vi såg i exemplen från hjältediktningen, lika väl betyda att männen ska dö, som att de är på väg till eller från ett speciellt dödsrike. Snorre skriver dock i sin Edda att männen från Hel ska följa Loke till striden.³² Då striden slutligen är över och de gamla gudarna har dött så kommer gudabröderna Balder och Höder tillbaka från Hel till den levande världen.³³ Det verkar alltså finnas en koppling mellan dödsriket Hel och Ragnarök, men de två källorna säger ingenting om vad det innebär för härskarinnans del. Det kan vara så att Balders och Höders återkomst från Hel antyder att även hon går samma öde till mötes som sina bröder.

3.1.1 Snorres fantasi?

Kan man då lita på det Snorre berättat om Hel och hennes familjära tillhörighet? Steinsland skriver att Snorre var en historiker av sin tid och därtill bearbetade han källorna till ett mera estetiskt resultat. Därför är det viktigt att läsa hans skrifter med källkritisk distans.³⁴ Davidson går så långt i sin genomgång av Hel-föreställningen att hon säger att dödsrikets härskarinna är en litterär gestalt som Snorre huvudsakligen själv har hittat på. Hon menar att i andra källor syftar namnet Hel bara på själva döden eller graven, och liksom engelska poeter kan beskriva döden som en personlighet så gäller samma fenomen för Hel.³⁵ De exempel jag gav tidigare från hjältedikterna i den poetiska Eddan skulle mycket väl kunna tolkas som poetiska omskrivningar för döden, men Davidsons åsikt att Hel huvudsakligen skulle vara Snorres påfund tycker jag däremot är lite svår att förklara. Hels släktskap med Fenrisulven och Loke finns inte bara hos Snorre utan återkommer också i skaldediktningen, som i flera fall dateras till betydligt äldre än Snorre. Ett mycket viktigt exempel finns i strof 9 i *Ragnarsdrapa*, från ca. 800 – 850 skriven av den norske skalden Bragi enn gamli Boddason, för där står det med Finnur Jonssons översättning:

Sú bæti-□rúðr dreyrugra benja bauða mætum hilmi men til bleði at malma móti; svá lét ey, sem letti orrostu, þótt etti jǫfrum at sinna með lifru algífris ulfs =

Den gudinde som lægede de blodige sår (Hild), bød ikke den fortræffelige fyrste (Högne) halsringen for at han skulde vise sig fej; hun lod stadig, som hon frarådede kampen uagtet hun æggade kongerne til at rejse til det fuldkomne uhyre, ulvens søster (Hel).³⁶

Kvinnan i denna dikt verkar råka egga kungarna till att döda varandra så att de hamnar hos Hel. Den underjordiska härskarinnan identifieras här genom att beskrivas vara syster till vargen, vilket syftar på

³¹ Snorre Sturlusson, 1997, s. 86 - 87

³² Snorre Sturlusson, 1997, s. 85

³³ Snorre Sturlusson, 1997, s. 90

³⁴ Steinsland, 2007, s. 61

³⁵ Davidson, 1943, s. 84

³⁶ Den norsk-islandske skjaldedigtning, 1908, s. 2

Fenrisulven men hon kallas inte uttryckligen för Hel i dikten. Ett annat exempel återfinns i Ynglingatal där skalden Thjodolf (troligen 800-talet) i strof 7 med Olof Sundqvists översättning skriver:

*Kveðkar dul, nema Dyggva hrør Glitnis gnǫ'at gamni hefr, þvít jódis Ulfs ok Narfa konungmann
kjósa skyldi; ok allvald Yngva þjóðar Loka mæf of leikinn hefr.³⁷*

*Jag talar inte osant att Glitnis Gná har Dyggves lik till glädje, för Ulvs och Narvs hästdis skulle
välja en kunglig man, och Lokes mö har nu fått Yngves folks härskare att leka med.³⁸*

Ytterligare en gång så är det Ulven, ett kortare namn för Fenrisulven, som antyder att det handlar om Hel. Därtill säger "Lokes mö", vilket betyder Lokes dotter, att det är gudinnan Hel som Dyggve kom till.³⁹ Dessa dikter har däremot inte nämnt Hel vid hennes namn, men poeten Egil Skallagrimsson gör det bland annat i sin dikt *Lausavísur* från första hälften 900-talet.⁴⁰ Där använder han namnet "Heljar", som Finnur Jónsson översätter till "Hel".⁴¹ De tre ovanstående exemplen visar på olika skalders som levde före Snorre Sturlason och som kände till hennes släktskap med Loke och Fenrisulven samt använde hennes namn. Detta anser jag är ett viktigt argument för att Hel och hennes familjära tillhörighet inte är ett påfund av Snorre. Detta betyder dock inte att vartenda ord Snorre skriver går att lita på för det finns annat hos hans skildringar som väcker vissa frågeställningar.

Snorre berättade att Hel skickas till ett ställe som heter Nifelheim (den mörka världen) och att det fanns nio världar där. Denna plats nämns bara i Snorres Edda och finns också i hans berättelse om världens begynnelse där Nifelheim placeras i det isiga norr, samt då Snorre säger att världsträdet Yggdrasils ena rot går ner dit. Själva namnet Nifelheim verkar därför vara Snorres egen kreation då det bara är han som använder detta namn, men konceptet kan komma från annat håll.⁴² I dikten *Vaftudnesmål* säger jätten Vaftrudne att i Nifelhel, dit de döda kom, så fanns nio visten. Han hade själv sett det då han reste runt i alla världar.⁴³ Nifelhel (det mörka Hel) tolkas av Snorre som den djupaste och mörkaste platsen dit de som dött i Hel kommer.⁴⁴ I *Grimnesmål* så bekräftas också att världsträdet ena rot ligger i Hel: "Tre rötter gå åt trenne håll från asken Yggdrasil: vid en bor Hel".⁴⁵ Hos Snorre råder alltså en viss förvirring med namnen som betecknar Hels hemvist, men Nifelhel är det namn som brukas av andra och tidigare källor än Snorre, det samma gäller lokaliseringen vid världsträdets ena rot som därför inte kan vara Snorres eget påhitt.

³⁷ Den norsk-islandske skjaldedigtning, 1908, s. 8

³⁸ Sundqvist, 2007, s. 97

³⁹ Sundqvist, 2002, s. 286

⁴⁰ Finnur Jonsson, 1908, s. 37

⁴¹ Egil Skallagrimssons saga, 1992, s. 229

⁴² Simek, 1996, s. 232

⁴³ Den poetiska Eddan, 1993, s. 80

⁴⁴ Simek, 1996, s. 232

⁴⁵ Den poetiska Eddan, 1993, s. 86

3.1.2 Bland sjukdom och svält

Snorre beskrev i citatet ovan flera föremål, som skall finnas hos Hel, vilka med olika namn förknippas med sjukdom och svält. Forskare förhåller sig olika till Snorres allegorier om Hels hem. Simek skriver i sin uppslagsbok om Nordisk mytologi att Snorres beskrivning av Hel är influerad av den kristna världsbilden och att hans allegorier inte alls har med fornskandinavisk mytologi att göra.⁴⁶ Näsström verkar dock i betydligt högre grad förlita sig på Snorre då hon menar att Hels rike mycket väl kunde ha haft detta dystra utseende i den fornskandinaviska religionen. Den ideala tillvaron i dödsriket var en spegelbild av den rika stormannagårdens överflöd, men Hels rike var motsatsen dit även onda människor kunde komma för att få bestraffning.⁴⁷ Det finns faktiskt två andra skaldedikter, som enligt Finnur Jónssons översättning, förknippar Hel med hungern. Skalden Sigvatr Sturluson skrev år 1228 en dikt där detta står:

eldskyndir lét undan allsvangan mik ganga; verð ek hólzti harðan Heljar disk at velja.

”Krigeren lod mig gå helt sulten bort; jeg må vælge Hels meget hårde disk (hungeren, dø af sult).”⁴⁸

En anonym vers från 1238 översätter Finnur Jónsson så att det i strof 38 går att läsa det här:

förk harmþrungin hingat at velja heljar ask; ferk velja heljar ask

sorgbetyngt drog jeg hid for at kåre hungeren; hungeren drog jeg at kåre.⁴⁹

Utifrån dessa översättningar skulle jag vilja säga att både Simek och Näsström kan ha rätt på olika sätt och vis. Det kan ha funnits en tanke om att Hel hade med svält att göra. Dikterna som bekräftar föreställningen i Snorres allegorier är dock samtida med honom själv och samma hänsyn som måste tas till kristendomens inflytande på Snorre måste tillämpas på de två skalderna. Detta tycker jag passar bra ihop med att Snorre inte lyckas vara speciellt enhetlig i sina skildringar av Hel, för han har en annan myt där hon och hennes rike finns med, och där går det skymta en lite ljusare tillvaro.

3.2 Balder kommer till Hel

Snorre ger den längsta och mest detaljerade beskrivningen av Hel i sin version av Balders död. Han berättar detta: Guden Balder sköts till döds av en pil gjord av mistel och genast agerade gudarna för att få tillbaka honom från dödsriket. En frivillig skulle *”rida Helväg för att söka upp Balder och erbjuda Hel lösen om hon lät honom komma hem till Asgård”*. Vidare så berättas det att Hermod fick låna Odins häst Sleipner och att han

⁴⁶ Simek, 1996, s. 137

⁴⁷ Näsström, 2006, s. 210

⁴⁸ Finnur Jónsson, 1915, s. 54 - 55

⁴⁹ Finnur Jónsson, 1915, s. 155

”red nio nätter genom dalar så mörka och djupa, att han inte såg någonting förrän han kom till floden Gjöll och red till Gjallarbron: den är täckt med skinande guld. Modgud heter mön som vaktar bron. Hon frågade om hans namn och härkomst, och sade att fem trupper döda män hade ridit över bron dagen före. >Men bron dånar inte mindre under dig ensam och du har inte döda mäns färg. Varför rider du här på Helväg?<”

Hermod svarade att han söker efter Balder och frågade om hon hade sett honom. *”Hon sade att Balder hade ridit över Gjallarbron, >men neråt och norrut ligger Helväg.<”* Hermod fortsatte då att rida till Helgrindarna. Där var han tvungen att driva hästen till ett rejält hopp för att komma över grinden (Sleipner klarade hoppet med god marginal) och så var han inne i Hels rike.

”Hermod red fram till hallen och steg av hästen, gick in i hallen och såg sin bror Balder sitta i äresätet. Han tillbringade natten där. På morgonen bad Hermod att Hel skulle låta Balder rida hem med honom och berättade hur stor gråten var bland asarna. Men Hel sade att det skulle prövas om Balder var så älskad som det sades. /.../ Då reste sig Hermod. Balder följde honom ut ur hallen och tog ringen Draupner och sände med till Oden som minne.”

Hel ställde ultimatumet att allt i hela världen skulle gråta för Balder, då skulle han få återvända. Myten slutar dock med att Hel fick behålla Balder hos sig då Loke, i form av jättinnan Tökk, vägrat gråta.⁵⁰ Denna berättelse är väldigt intressant om man jämför den information som ges här med den bild av Hels rike som Snorre gav tidigare. Davidson tycker att den tidigare beskrivningen av Hel som Snorre gav passar illa ihop med skildringen av Balder då han dör av vare sig ålder eller sjukdom och ändå kommer dit.⁵¹ Balder dör till följd av en stridslek och han beskrivs vara högt älskad av alla, ja utom möjligen Loke då, så han kan knappast ha kommit till Hel för att han var en ond man placerad i det som Näsström anser är paradiset motsats. Precis som i Snorres tidigare beskrivning av dödsriket så är det en gård med en hallbyggnad och det går det inte att ta sig in i riket hur som helst utan Hermod måste med hjälp av Sleipner hoppa över grinden vilket Steinsland skriver beror på att han annars inte kan återvända till de levande.⁵² Detta verka spegla ett motiv som finns på flera ställen i den fornvästnordiska litteraturen och i folktron där bara utvalda individer har möjligheten att ta sig igenom porten till det andra riket, dörren har därefter en tendens att slå igen precis efter passerandet.⁵³ Hermod kan alltså återvända för att dörren inte slagit igen bakom honom.

Finns det då någon annan källa som berättar om Balders nya hemvist i dödsriket Hel, som det går att jämföra Snorres version med?

⁵⁰ Snorre Sturlason, 1997, s. 81 - 83

⁵¹ Davidson, 1943, s. 84

⁵² Steinsland, 2007, s. 389

⁵³ Nordberg, 2003, s. 38 - 39

3.3 Balders drömmar

Myten om Balders död finns också som en dikt vid namnet ”*Balders drömmar*”, som handlar om vad som händer då gudarna börjar ana att något ont skall ske Balder. Här är det Odin som rider på Sleipner ner till Hel för att få reda på mer information om Balders kommande öde. Det berättas:

”så red han ned till Nifelhel, mötte en hund, som från Hel var kommen. Den var blodig om bröstet framtill och gnydde länge mot galdrars fader; fram red Odin, fältvägen dönade, han kom till Hels höga boning.”

Öster om porten så ligger en völva gravlagd så Odin rider dit och väcker henne ur sin grav för att ställa frågor.

”för vem äro sätena sådda med guldringar, bänkarna herrligt höljd med guld? Här står för Balder det bryggda mjödet, skimrande drycken, med sköld däröver.”⁵⁴

Där slutar Odins frågestund med völvan och inga fler ledtrådar om Hels rike ges. Här kallas dödsriket Nifelhel och är den placerad i underjorden då ritten ännu en gång går nedåt. Odin, precis så som Hermod, gör mycket oväsen då han rider på vägen till Hel. I Snorres Edda så sätts detta i samband med att Hermod, och antagligen även Sleipner, är levande för truppen med döda män som passerade dagen innan gjorde ju betydligt mindre oväsen. Vad är det då med Sleipner som gör honom så lämplig för färden ner till Hel?

3.3.1 Helhästen Sleipner

Snorre berättar i sin Edda om den gång en jätte med hjälp av sin hingst skulle bygga en borg åt gudarna. Gudinnan Freja, solen och månen skulle jätten få som betalning ifall han höll den korta tidsplanen. I form av ett sto lockade Loke jättens hingst in i skogen, så att deras arbete skulle bli försenat. Loke födde senare ett grått föl med åtta ben, som var den bästa hästen i både gudarnas och människornas världar.⁵⁵ Simek skriver att denna historia troligen är påhittad av Snorre och att bristen på skaldedikter som använder namnet Sleipner indikerar att det först i slutet på 900-talet blev namnet på Odins häst.⁵⁶ Eddadikten *Hyndla* bekräftar i strof 42 att Loke fick Sleipner tillsammans med Svadilfare.⁵⁷ Därtill kan den tidigare citerade strof 7 i *Ynglingatal*, vilken kallar Hel för ”hästdis”, syfta på hennes släktskap med Sleipner. Snorre är i alla fall inte den enda som säger att det finns en koppling mellan Hel och en häst. Det verkar inte finnas så mycket mer säker information om Sleipner. Näsström skriver att Odins häst i vissa fall har ansetts vara en ”dödshäst”, men att det enda som med säkerhet går att säga är att han har Loke som mamma och tillhör Odin.⁵⁸ Väljer man att lita på Snorre

⁵⁴ Den poetiska Eddan, 1993, s. 138

⁵⁵ Snorres Sturlason, 1997, s. 66 - 68

⁵⁶ Simek, 1996, s. 293 - 294

⁵⁷ Den poetiska Eddan, 1993, s. 145

⁵⁸ Näsström, 2002, s. 57

så betyder hans berättelse att Sleipner är halvbror till Hel och till skillnad mot Hels helbröder så är han en del av gudarnas sällskap.

Sammankopplingen av Hel i egenskap av döden och hästen finns också i det arkeologiska materialet. Ett exempel är båtgravarna i Vendel, från slutet av 500-talet och fram till 1000-talet, där det under hela denna period följde en eller flera hästar med i gravarna. Valsgårde är ett annat gravområde där hästar och utrustning fanns i gravarna. En mycket intressant notering är att man fann isbroddar på hästarna vilket tyder på att de skulle kunna ta sig säkert fram på vinterväglag.⁵⁹ Snorre placerade ju Hel nere i det isiga norr och dessa broddar antyder att de som utförde begravningarna verkligen trodde att den döde skulle rida iväg på en resa på kallt och isigt väglag.

3.3.2 Helhunden

Till skillnad mot Hermod så möts Odin inte av en kvinna utan av hund med blodig bringa, vilket får Näsström att spekulera i hur många fler "helveteshundar", som bor i skuggornas rike.⁶⁰ Den poetiska Eddans dikter visar dock fler hunddjur förknippade med dödsriken. I dikten *Fjölsvinnsmål* nämns två hundar vid namnen Gifer och Gere, som vaktar gården Svipdag kom till. Dessa hundar turas om att sova så att ingen kan ta sig förbi där de vaktar. Enbart genom att ge dem speciell mat går det att ta sig förbi dem.⁶¹ Simek menar att Gifer och Gere vaktar porten till Hel, men att föreställningen är påverkad av klassiska hundar i dödsriket. Han skriver även att den hund Odin möter kan ha påbrå från hunden Kerberos i det grekiska dödsriket.⁶² Kerberos bevakade porten till ett dödsrike, men såg dock betydligt mer skräckinjagande ut med sina tre huvuden samt en svans eller ibland en man av ormar.⁶³ Hels hund ser onekligen också otäck ut med blodet på bringan, men verkar samtidigt inte utgöra något direkt hot mot Odin. Den gör bara sitt jobb som vakthund och ser till att Odin inte kommer till Hel obemärkt. I det arkeologiska materialet så dyker det upp ännu fler hundar. Nordberg tar upp statistik från Lunda-materialet där den osteologiska analysen av djurbenen visade att hunden är det vanligaste djuret att följa med i graven. Fynden av hundben var relativt jämt under gravfältets användande, men kring 700-talet fanns det hundar i 89 % av gravarna. Under vikingatiden sjönk antalet till 60 %, men det var fortfarande det allra vanligaste djuret bland gravarna.⁶⁴ Hundarna finns även med på de gotländska bildstenarna. Går det då av detta att dra några slutsatser kring Helhunden Odin mötte? Hundarna verkar ha en stark koppling till döden och Nordbergs tolkning av detta är att både hundarnas och hästarnas närvaro i gravarna kan vara ett uttryck för att de skulle ta över de mytiska djurens roll att vara psykopompen, som förde de dödas själar till dödsriket.⁶⁵ Huruvida människorna i den förkristna

⁵⁹ Nordberg, 1997, s. 26

⁶⁰ Näsström, 2002, s. 211

⁶¹ Den poetiska Eddan, 1993, s. 162 - 163

⁶² Simek, 1996, s. 108 & 137

⁶³ 2009-05-04 Nationalencyklopedin:

<http://www.ne.se.webproxy.student.hig.se:2048/artikel/224135>

⁶⁴ Nordberg, 1997, s. 4, 27

⁶⁵ Nordberg, 2003, s. 244 - 245

religionen trodde på ett möte med en hund efter döden ifall de vandrade till Hel är svårt att säga, men jag tror att Helhunden i myten ska ses som en tydlig markering för att det är ett dödsrike Odin närmar sig.

3.3.3 Hels höga boning och graven

Odin verkar i *Balders drömmar* inte ta någon större notis av hunden utan rider förbi grindarna och det som kallas för Hels höga boning. Detta uttryck finns även i en dikt av den isländska skalden Egil Skallagrimson. I en lausavísa som diktades ca 920 står det med Karl G. Johanssons översättning:

*”at þrír nakkvarir þjónar Hlakkar þrifreynis dvelja fǫr helgengnir til hásalár Heljar.”*⁶⁶

*”Tre av den kamplystne kungens män har förts till Hels höga salar för att förbli där.”*⁶⁷

Varför kallas Hels hemvist för en hög boning? Betyder det att det är många som kommer dit och därför måste platsen vara hög så att alla ryms, eller kan det finnas något samband till föreställningen om att de döda levde i en gravhög eller kunde bosätta sig ett berg, typ Helgafjäll? I Allvismål så ges information vad olika saker kallas i Hel, några av dessa är ”*skyn kallas höljande hjälm*”⁶⁸ och ”*vinden kallas för ilarna*”.⁶⁹ Det här för onekligen tankarna till dunkla platser med ilande vindar så som gravhögen, urgamla dösar eller varför inte de underjordiska salar man kan finna i berg. Gränsen mellan Hel och graven där den döde vilar blir också otydlig i *Balders drömmar*. Odin uppsöker en grav utanför Hel, men den döda kvinnan som bor i graven har förmågan att se in till Hels dödsrike. Nordberg tar upp ett annat exempel, som finns i *Hervararsagan*. Här är det Hervor som ska uppsöka sin döde far, vars gravplats ligger på Samsö. Resan går genom tjock dimma och när hon kommer till ön slår det upp Heleldar ur gravarna då hon stiger iland. Då hon kallat på sin far slår eldslågor ur gravhögen, den öppnar sig och fadern kommer ut sägandes:

Hnigin er helgrind, haugar opnast, allr er í eldi eybarmr at sjá;

*-Helgrinden svängs och högar öppnas, elden lågar kring hela ön,*⁷⁰

Både Simek och Å.V. Ström kopplar samman Hels etymologiska släktskap till ord av betydelsen ”att dölja” med de gamla megalitgravarna i västra Europa där ingången i söder antyder ett dödsrike i norr. Denna orientering på gravar fortsatte att användas genom bronsåldern in till vikingatiden.⁷¹ Graven skulle alltså kunna vara ursprunget kring föreställningen om det mytologiska dödsriket Hel placerat norrut och neråt. Nordberg menar däremot att dessa teorier kommer från en tid då man evolutionistiskt sökte förklara hur religion utvecklade sig från ett enkelt och primitivt stadium till mera komplexa

⁶⁶ Finnur Jónsson, 1908, s. 43

⁶⁷ Egil Skallagrimssons saga, 1992, s. 107

⁶⁸ Den poetiska Eddan, 1993, s. 134

⁶⁹ Den poetiska Eddan, 1993, s. 134

⁷⁰ Nordberg, 2003, s. 74

⁷¹ Simek, 1996, s. 137 – 138, Ström, 1975, s. 66

föreställningar. Han menar att man istället bör använda sig av andra förhållningssätt då man betraktar relationerna mellan de olika dödsföreställningarna. Nordberg anser att man ska ta hänsyn till att det samtidigt kan finnas olika föreställningar om dödens tillvaro. Detta skulle då öppna upp för tanken att man kunde tro att den döde var i ett avlägset dödsrike samtidigt som han eller hon bodde i graven. Vid utgrävningen av en gravhög på Helgö fann man en intressant konstruktion på högens sydvästra sida. Två stolpar var resta och mellan dem låg flata stenar, vilket går att betrakta som en port med tröskel. Man fann dessutom rester av brända djurben i gravens ytlager, vilket skulle ha kunnat komma av döds kult vid högen.⁷² Odins samtal med kvinnan i graven och Hervors resa till Samsö är inte heller de enda exemplen bland de skriftliga källorna om kontakt med döda via graven. I *Groas galdrar* uppsöker Svipdag sin döde mor vid ”dödmäns dörr” för att få råd och hjälp inför en kommande resa, möjligen till Hel.⁷³ Det verkar alltså finnas ett band mellan föreställningen om ett dödsrike, som till exempel Hel och själva graven. Nordberg anser att denna länk mellan graven och dödsriket är av abstrakt och metafysiskt slag och kan inte förklaras evolutionistiskt eller genom att dela upp dödsrikerna i olika kategorier.⁷⁴ Detta ska dock heller inte tolkas som att kroppen och själen var separerade från varandra efter döden, så att en del befann sig i dödsriket och den andra delen i graven. Å. V. Ström skriver att en död person kunde vara på två ställen samtidigt därför att den döde var levande, men på ett annat sätt.⁷⁵ Jag tror också att man för att kunna förstå hur kvinnan som Odin väcker ur graven utanför Hel kunde anses vara i stånd att svara på frågor om förberedelserna i dödsriket måste se dödens tillvaro ur ett vidare perspektiv. Därtill med öppenhet för den osäkerhet som säkerligen fanns kring det exakta utseendet av den hinsides tillvaron, som Hel kan ha varit en del av. De olika dödsrikerna verkar vara sammanbundna med varandra på flera sätt, dels Hel och graven, dels genom den besökande guden Odin som styr över dödsriket Valhall. Tyvärr, ligger det utanför uppsatsens begränsning att göra en fördjupad undersökning av alla dessa föreställningar och deras relationer till varandra i källmaterialet.

Odin tar sig dock aldrig in i själva dödsriket då han uppsöker som sagt en grav placerad utanför Hel. Detta är heller inte enda gången som det talas om kvinnor som bor utanför Hel. Bland hjältedikterna går detta läsa om Brynhilds färd till Hel: ”hon åkte med vagn till hel och passerade ett tun där en jättekvinna bodde.”⁷⁶ Frågorna Odin ställer till kvinnan visar att Hels höga boning har förberetts för ett mottagande med pompa och ståt. Guld har stötts ut på bänkarna och mjödet är serverat, det finns till och med en sköld där. Det är kanske inte så förvånande med tanke på att Snorre berättade att en hel armé hade kommit till hallen. Istället för ett dystert och svältrådande straffläger för människor som dött en nesligt död så visar detta snarare bilden av en hall dit krigare kunde komma. Under rubriken ”2 En kort presentation av dödsriken utöver Hel” så presenterades kort ett par andra

⁷² Nordberg, 2003, s. 73 - 75

⁷³ Den poetiska Eddan, 1993, s. 159

⁷⁴ Nordberg, 2003, s. 76

⁷⁵ Ström, Å.V., 1975, s. 181

⁷⁶ Den poetiska Eddan, 1993, s. 249 - 250

dödsrikesföreställningar och de stämmer bra in på Näsström argument att den ideala tillvaron i dödsriket var en spegelbild av den rika stormannagårdens överflöd då till exempel Valhall och Ran bjuder de döda på en tillvaro full med mat, dryck och vacker hall. Helgafjäll är också en plats dit de döda samlas för en tillvaro i gemenskap. ”Balders drömmar” ger en bild av riket Hel (för om det finns en härskarinna där framgår inte), som passar väl in i detta sällskap av dödsriken av det positiva slaget och då den troligen är skriven före Snorres version av Hel så tycker jag att den är ett viktigt komplement till hans skildringar av det underjordiska dödsriket.

3.4 Saxo och romersk-grekiska Hel

Slutligen tittar vi på vad Saxo Grammaticus har att säga i sin delvis ganska annorlunda version av Balders död. Här skildras ingen resa till något dödsrike däremot finns ett möte mellan Balder och ett kvinnligt väsen strax före hans död. Då Balder ligger skadad i sitt tält och väntar på att dö så får han nämligen ett besök.

“On the night following, Proserpine was seen to stand by him in a vision, and to promise that on the morrow he should have her embrace. The boding of the dream was not idle; for when three days had passed, Balder perished from the excessive torture of his wound;”⁷⁷

Persefone är i den grekiska mytologin namnet på underjordens dödsgudinna och syftar i denna text på Hel enligt Näsström.⁷⁸ Proserpina (= Persefone) är i så fall en interpretatio romana av Hel. En hastig blick på Persefone visar dock inga större likheter mellan de två kvinnorna. Den grekiska dödsgudinnan rövades bort av dödsrikets härskare Hades och till följd av att hon ätit av ett granatäpple så tvingades hon en vis tid varje år att återvända till underjorden. Denna myt speglar jordbrukets årliga cykel där kornet (Persefone) sås i jorden (Hades) och väntan på att grödan skall börja växa.⁷⁹ De två kvinnornas största gemensamma nämnare verkar vara kopplingen till var sitt dödsrike.

Jag har nu gått igenom tre källor som säger att Balder kommer till Hel och i två fall så sägs det också att hans död kommer av stridsskador, inte av ålder eller sjukdom. Viktigt att notera är att Davidsons teori om att Snorre själv hittat på dödsgudinnan Hel blir lite problematisk då även Saxo beskriver henne som ett väsen, om än i en vision. Här får vi också en första antydning till ett litet annat förhållningssätt till Hel. Balder ska enligt översättningen inte bara komma till henne utan få hennes omfamning vilket för tankarna till ett mera ömsint välkomnande än en dyster död. Saxo talar om Hel vid ytterligare ett tillfälle och även här gör han interpretatio romana då han huvudsakligen använder namn ur den romersk-grekiska mytologin istället för de inhemska namnen. Det är i bok sju där det berättas om Hagbard som dömts till döden och hamnar i ett samtal med drottningen, som Hel kommer på tal. Detta sägs om dödsriket som Hagbard har att vänta:

⁷⁷ <http://omac1.org/DanishHistory/book3.html> 2009-05-05

⁷⁸ Näsström, 2002, s. 105

⁷⁹ Näsström, 2003, s. 138 - 139

"That, having drunk it, thou mayst presently land by the dwellings of those below, passing into the sequestered palace of stern Dis, giving thy body to the gibbet and thy spirit to Orcus."

...//...

"Now not unavenged shall I go to the Elysian regions, not unchastising to the stern ghosts. For these men have first been shut in the dens of Tartarus by a slaughter wrought by my endeavours."

...//...

"Happy am I, that have deserved to have joy of such a consort, and not to go basely alone to the gods of Tartarus!"⁸⁰

Dis och Orcus är namnen på två gudomligheter från den romerska mytologin och båda är kopplade till det underjordiska dödsriket. De är paralleller till den grekiske Hades och var gifta med Proserpina (Persefone), som Saxo nämnde i samband med Balders död.⁸¹ Mycket intressant är att Saxo använder namnet Elysiion, som är namnet på den fulländade lyckans dödsrike där det rådde evig vår. Detta var också ett dödsrike dit de romersk/grekiska gudarnas favoriter och ättlingar fördes.⁸² Tartaros å andra sidan ligger längst ned i underjorden och är en kall, mörk och dyster plats, där straff utdelades.⁸³ Då Saxo har använt sig av namn förknippade med så många olika föreställningar från den romersk-grekiska mytologin tycker jag att det är svårt att dra några slutsatser om vad detta säger om Hel. Namnen han använde antyder en ambivalens mellan ett ljus paradiset och en mörk straffort, men med tanke på att författaren i sina böcker framvisar en tydlig kristen moralisering så blir frågan om denna ambivalens kanske skildrar hans egna svårigheter med underjordiska dödsriken eller om den också fanns i den fornskandinaviska religionen. Vad som skulle kunna tala för att Hel var en plats för flera olika dödsriken, är det Snorre säger om att hon härskar över nio världar och där borde det finnas gott om plats för både paradiset och bestraffning. Ytterligare ett stöd för en sådan tro skulle vara strof 78 i Havamal:

"Fänaden dör, fränder dör, själva dör du likaledes; ett vet jag som aldrig dör: domen som fällt över den döde."⁸⁴

Källorna om Hel säger dock inget konkret om att det skulle ha funnits en sådan föreställning. Denna fråga får förbli obesvarad till undersökningen sista del där kristendomens påverkan på de skriftliga källorna tas upp. Vad det gäller Hel som en parallell till Elysiion så förknippar Saxo vid ytterligare ett tillfälle ett underjordiskt rike med ett paradiset.

⁸⁰ <http://omac1.org/DanishHistory/book7.html> 2009-05-17

⁸¹ <http://search.eb.com.webproxy.student.hig.se:2048/eb/article-9030610> 2009-05-17

⁸² <http://www.ne.se.webproxy.student.hig.se:2048/lang/elysion> 2009-05-17

⁸³ <http://www.ne.se.webproxy.student.hig.se:2048/lang/tartaros> 2009-05-17

⁸⁴ Den poetiska Eddan, 1993, s. 61

3.5 Saxos mystiska dödsrike

På ett tidigare ställe i hans berättelser finns det en väldigt intressant skildring av en resa till ett underjordiskt dödsrike, som ger upphov till vissa frågor. Det är i berättelsen om Hadding, som Saxo skrev att när Hadding satt och åt mat så kom det kvinna till honom och visade honom färska örter med antydning till invit att se var det växte sådana mitt i vintern. Hadding ville veta så han lät sig svepas in i hennes mantel och drogs ner under jorden. Saxo skriver: *“I take it that the nether gods purposed that he should pay a visit in the flesh to the regions whither he must go when he died.”* De passerade ett dimmoln och gick längs en väg som var väldigt nött av användande. Där passerade de män och adliga som var klädda i fina kläder och kom till ett grönt och soligt område, där kvinnan plockat örterna. De fortsatte till en flod där det strömmar blygrått vatten fyllt med vapen och passerade den via en bro, men då såg Hadding två arméer som stred mot varandra. Han frågar kvinnan om dessa och hon svarar att det är: *“they who, having been slain by the sword, declare the manner of their death by a continual rehearsal, and enact the deeds of their past life in a living spectacle.”* Nu stoppar en mur deras fortsatta vandring och kvinnan försöker hoppa över den, men det lyckas inte. Hon har dock med sig en tupp, vars huvud hon vrider av och sedan kastar hela kroppen över muren. De hör hur den galer på den andra sidan vilket betyder att den vaknat till liv igen. Saxo berättar sedan inget mer utan historien fortsätter med att Hadding tillbaka i hemmet reser iväg med sin hustru.⁸⁵

Den här berättelsen är mycket intressant trots att den inte berättar exakt vilket dödsrike det är Hadding besöker. Då berättelsen om Hadding har drag av både Frej och Njord så ser Näsström möjligheten till en koppling till vanernas hemvist. Kvinnan som följer Hadding är en psykopomp ”en själens ledare” och då det, som sagt, fanns en koppling till vanerna menar Näsström att ledsagaren i detta fall var Freja som visar sitt eget dödsrike Folkvangr. Denna tolkning stöter dock på vissa konstigheter för Freja kan i så fall inte komma över muren till sitt eget rike.⁸⁶ Vad kan det då ha varit för dödsrike? Hadding har vid två andra tillfällen kontakt med andra världar då han kan höra döda vid ett tillfälle och bjuds in till Odin vid ett annat. Davidson undrar därför om det kan finnas något samband mellan den mystiska kvinnan och Odin, som tagit Hadding med på resa vid ett tidigare tillfälle.⁸⁷ Även här blir då problemet att ifall Odin tog Hadding till Valhall så kunde även han inte ta sig över till sitt eget dödsrike. Därför undrar jag om inte detta skulle kunna vara Hels dödsrike. Tittar vi på skildringen av vägen så passerar de till en början ett mörker och vandrar längs en väl använd väg, de korsar en flod via en bro och den höga muren som man inte passera hur som helst ifall man lever, passar bra in på Hermods resa till Hel. Den nötta vägen visar att detta är väg som många människor vandrade längs och man behövde säkerligen bra skor för denna resa. Den isländska Gisle Surssons saga berättar enligt Ohlmarks översättning då Vestein ska begravas *”att det är brukligt att binda helsko på de döda, som de kan gå på till Valhall.”* Då detta var gjort så poängteras det också att helskorna sitter på ordentligt

⁸⁵ <http://omac1.org/DanishHistory/book1.html> (2008-04-19)

⁸⁶ Näsström, 1995, s. 87 - 88

⁸⁷ Davidson, 1943, 173 - 174

så de inte lossnar.⁸⁸ Detta har också satts i samband med tyska seder att ge den döde skor för den långa vandringen.⁸⁹ Det är lite underligt att den isländska sagan sätter helskorna i samband med att den döde ska vandra till Valhall, men denna mening bekräftar i så fall Davidsons åsikt att gudinnan Hel är en poetisk omskrivning för döden.

3.5.1 Ibn Fadlan

Nytt i Saxos skildring är att de passerar en grön äng och det faktum att en tupp dödas vilket inte förknippats med Hel tidigare (det finns dock en levande tupp i Hel då Valans spådom säger: *"en annan gal under jorden, sotröd hane i Hels salar"*⁹⁰). Det Saxo beskriver verkar dock inte vara en helt okänd föreställning eller bruk i samband med dödsföreställningar. I araben ibn Fadlans skildring av rusernas hövdingabegravning så finns en passage vilken har flera likheter med det Saxo skriver. Det berättas att på kvällen tog man slavinnan till en träställning, i form av en dörrkarm. Hon ställde sig på männens händer så att hon kunde se över denna dörrkarm, samtidigt som hon sa något. Detta upprepades två gånger till innan de gav henne en höna, som hon högg av huvudet. Huvudet kastade hon bort, men kroppen kastade hon in i skeppet. ibn Fadlan frågade vad hon hade gjort och tolken berättar: *"Första gången de lyfte upp henne sade hon: Jag ser min far och min mor. Andra gången sade hon: Jag ser alla mina döda fränder sitta där. Och tredje gången sade hon: Nu ser jag min herre sitta i paradiset, och det är härligt grönt, och med honom finns män och slavar och han kallar på mig – för mig till honom!"*⁹¹ Vilket dödsrike är det då slavinnan ser in i? Det framgår inte av ibn Fadlan vad dödsriket hette, men Ström anser att vinden som blåser tyder på att hövdingen tillhör guden Odin.⁹² Saxo använde tidigare det grekiska namnet Elysion då han beskrev ett underjordiskt rike, en plats med evig vår. Hönsfågeln hos Saxo och ibn Fadlan verkar spegla en djupare föreställning i samband med tillvaron efter döden. I det arkeologiska materialet har man oavsett det dödes kön och ålder, begravningsmetod och gravens utformning så finns det ofta ben från hönsfåglar i gravarna från yngre järnåldern. Nordberg tror att tupparnas roll i både myt och rit var att väcka de döda.⁹³

Det som skulle tala för att Saxos dödsrike är förknippat med Valhall är striden som beskrivs pågå utanför muren. Davidson tar en liten extra titt på föreställningar kring eviga strider och säger att den enda källa utöver Snorre som direkt förknippar Valhall med evigt stridande män är Vaftrudnismål i den poetiska Eddan. Temat dyker dock upp i flera isländska sagor där en kvinna eller man med magiska kunskaper har förmågan att återväcka döda krigare så att de kan fortsätta strida på nytt. Det dyker dock upp karaktärer i samband med dessa eviga strider som anknyter till valkyrior och även Freja. Davidson betonar dock att Hadding ser denna strid i underjorden, vilket återkommer på flera

⁸⁸ De Isländska sagorna, andra bandet, 1963, s. 489 - 490

⁸⁹ Ström, 1975, s. 190 - 191

⁹⁰ Den poetiska Eddan, 1993, s. 48

⁹¹ Wikander, 1978, s. 67 - 69

⁹² Ström, 1985, s. 218

⁹³ Nordberg, 2003, s. 268

håll i norrön litteratur då de döda som bor i graven kan ha konflikter.⁹⁴ Saxos skildring leder onekligen till ett svåridentifierat dödsrike där flera olika föreställningar går att koppla samman. Hel i underjorden, Freja som psykopomp, den eviga striden hos Valhall och i graven, vilken även den går att placera i underjorden. Det som i denna uppsats började som ett tydligt definierat dödsrike vid namnet Hel har nu blivit ett betydligt mer komplicerat virrvarr av olika dödsriken. Jag lämnar därför myterna för att istället titta på hur Hel skildras i skaldedikterna från Ynglingatal.

3.6 Hel i Ynglingatal

Snorre Sturlasson skrev kring 1230-talet *Ynglingasagan* där han som en del i sitt skriftliga verk citerar skaldedikten *Ynglingatal*. Snorre skrev att dikten komponerats av en skald som verkat hos Harald hårfagre kring slutet av 800-talet. Forskning kring denna dikt har dock varit oense om Snorre verkligen har rätt angående dess ålder. Claus Krag har skrivit en avhandling där han tar upp argument för att dikten skulle vara yngre. Han menar att dikten innehåller kristna föreställningar, som tidigast kan ha kommit till Skandinavien under 1100-talet. Det Krag stöder sig på är kenningar som han anser inte skulle kunna finnas utan elementläran, samt en strof där Oden framställs i ett en kristen ”djävulsskepnad”. Olof Sundqvist argumenterar däremot för att Ynglingatal kan vara så gammal som Snorre säger att den är. Elementläran kan nordborna ha mött under sina resor till redan kristnade områden, samt att liknande tankegångar även går att finna i andra indoeuropeiska religioner. Strofen om Odin i ”djävulsskepnad” menar Sundqvist att Krag tar för stort intryck av Snorres egna tillägg till dikten. Sundqvist menar också att om dikten skulle vara producerad senare så är det är det konstigt att viktiga kungar från senare tid inte nämns utan att dikten stannar vid Rögnvald.⁹⁵ Åldern på Ynglingatal är väldigt relevant då denna dikt på tre ställen nämner Hel och det på mycket intressanta sätt. Skalden Thjodolf skrev i strof 7, som jag tidigare tog upp:

*Jag talar inte osant att Glitnis Gná har Dyggves lik till glädje, för Ulvs och Narvs hästis skulle välja en kunglig man, och Lokes mö har nu fått Yngves folks härskare att leka med.*⁹⁶

Namnet Glitnis Gná är förbryllande och verkar kunna ha olika betydelser. Glitnir är namnet på hallen där Balders son Forsete bor.⁹⁷ Det skulle kunna ge en vink om att då Hel numera råder över Balder så har hon ett indirekt band till hallen Glitnir. Tyvärr, är det bara Snorre som säger att Balder är far till Forsete och då Snorre kände till denna strof så kan familjebandet vara hans egen lösning på en kenning han annars inte kunde förklara. Sundqvist skriver att Glitnis dessutom kan vara ett heiti för ”häst”. Gná sägs av Snorre vara en asynja i gudinnan Friggs sällskap, samtidigt som det kan vara ett heiti för ”kvinna”. Glitnis Gná skulle i så fall ha samma betydelse som jódís vilket betyder

⁹⁴ Davidson, 1943, s. 78 - 81

⁹⁵ Sundqvist, 2007, 83 - 85

⁹⁶ Sundqvist, 2007, s. 97

⁹⁷ Simek, 1996, s. 88 - 89

”hästkvinna”.⁹⁸ Namnet kan alltså ge ett band både till Balder och till hästen, vilka finns förknippade med henne på flera håll i myterna. Ulv syftar som tidigare berättats på Hels broder Fenrisulven och sedan kallas hon för ”hästdis” vilket antyder en tredje broder, nämligen hästen Sleipner. Slutligen kallas hon Lokes mö vilket Sundqvist skriver antyder att det är gudinnan Hel, som Dyggve kom till. Strofen verkar genom ett flertal kenningar gå igenom hela Hels mytiska familj och historia.

Dyggves möte med dödsdrottningen beskrivs ”att leka med” vilket enligt Sundqvist för tankarna till ett kärleksmöte.⁹⁹ Här har vi helt plötsligt fått en helt annorlunda bild av Hels dödsrike. Istället för en mörk och dyster plats har vi en kvinna, som mottar män under mera erotiska former, lite så som vi såg även Saxo beskrev Hels löfte till Balder före hans död. Dyggve är heller inte den enda som kommer till Hel för i strof 30 står det enligt Finnur Jónsson:

□ *at frá hvern, at Halfdanar sǫkmiðlendr sakna skyldu, ok hallvarps hlífi-nauma þjóðkonung á ótni tók; ok Skereið í Skíringssal of brynjafs beinum drúpir.*

*Det har enhver hört, at fredens mænd skulde savne Haldan, og Hel tog folkekongen på Toten; og Skær-ed i Skíringssal sørger over krigerens ben.*¹⁰⁰

och ytterligare en hänvisning dyker upp i strof 31 med Finnur Jónssons översättning:

En Eysteinn fyr ási fór til Byleists bróður meyjar, ok nú liggr und lagar beinum rekks lǫðuðr á raðar broddi, þars élkaldr hjá jǫfur gauzkum Vǫðlu strumr at vági kœmr.

*Men Østen kom, slået af sejlstangen, til Byleists broderdatter, og nu ligger heltenes indbygder under stenhøjen ved ra'ets ende, hvor Vadlas iskolde strøm kommer til søen hos den gøtiske fyrste.*¹⁰¹

Byleist är ytterligare en medlem i Lokes familj, denna gång en broder.¹⁰² Vilket förklarar varför Hel kallas för hans brorsdotter. Här dör kungen genom en olycka med en segelbom vilket är ett exempel på en död av vare sig ålder eller sjukdom, som ändå för mannen till Hel. Slutligen i strof 32 finns den sista kungen som kommer till Hel (Finnur Jónssons översättning):

Ok til þings þriðja jǫfri Hveðrungs mæ'r ór heimi bauð, þás Halfdanr, sás Holtum bjó, norna dóms of notit hafði; ok buðlung á Borrói sigrhafendr síðan fǫ'lu.

⁹⁸ Sundqvist, 2002, s. 285 - 286

⁹⁹ Sundqvist, 2007, s. 97

¹⁰⁰ Den norsk-islandske skjaldedigtning, 1908, s. 12

¹⁰¹ Den norsk-islandske skjaldedigtning, 1908, s. 12

¹⁰² Simek, 1996, s. 51. Namnet Byleist dyker upp i flera dikter t ex: Grettir Ásmundarsons *ævikviða* från 1031. Det står med Finnur Jónssons översättning: *Vas stórskíp stálgoðs bana rauða-hafs ok Regins skáli, es Byleists bróður-dóttur manna mest mér varnaði.* = *Han, som hedder Torstein och dromund, var den, som mest af alle forhindrede mig i at besøge Byleists broderdatter (Hel).*

*Og Lokes datter indbød kongen, den tredje i rækken, till elskovsmøde fra oververdenen, da Halfdan, som bode på Holte, havde nydt det ham af nornen tildömte liv; og de sejrrige mænd begravede siden kongen på Borre.*¹⁰³

Här kommer döden ännu en gång som en inbjudan till ett kärleksmöte med Lokes dotter. I alla ovanstående strofer så finns det ingen som helst antydning till att Hel skulle vara en mörk och dystert plats där onda män bestraffas och detta har orsakat huvudbry hos forskare, i alla fall om de förlitar sig på Snorre. Härskarinnans släktskap presenteras så att det är några tvivel om att det verkligen är Hel det handlar om. Problematiskt att förklara är då hur det kan komma sig att skalden beskriver döden hos Hel med ord som antyder kärleksmötet. Den gudinna som i vanliga fall förknippas med kärlek är ju Freja. F. Ströms lösning på detta problem är att gudinnan Hel i själva verket syftar på Freja och hennes aspekt som dödsdrottning och valkyria.¹⁰⁴ Näsström skriver att däremot försöken till att koppla ihop Hel med Freja är problematiska därför att den groteska Hel inte går att föra samman med Freja som tar emot hjältar. Hon menar ändå att skaldedikter som omnämner Hel med erotiska ord snarare syftar på Freja i sin roll som dödsdrottning än ”*the gruesome daughter of Loki*”.¹⁰⁵ Det skulle betyda att strof 7 och 32 i Ynglingatal inte handlar om Hel utan i själva verket skulle kungarna på kärleksmöte med Freja. Denna slutsats tycker jag däremot är lite märklig för om nu Freja har ett eget paradiset för döda hjältar, varför använder då skalden Thjodolf Hel och hennes dystra dödsrike som synonym för Freja? Om Näsström har rätt med att Hel är så fruktansvärt grotesk i jämförelse med Freja så borde det vara viktigt att betona att kungarna kommer till ett dödsrike för hjältar. Steinsland skriver att diktkonsten krävde kunskap hos både hos skalden och hos åhörarna för att respektive skulle kunna tillverka och förstå innehållet.¹⁰⁶ Dikterna är alltså komplicerade och krävde mytisk kunskap, men det var nog ändå meningen att åhörarna skulle förstå vad skalderna skrev om. Thjodolf kände säkerligen till kenningar för Freja, som skulle ha kunnat var nog så komplicerade att lista ut och visst kan Hel tolkas som en humoristisk omskrivning för henne. Åt andra sidan kan det också vara så att Thjodolf skrev om vekliga föreställningar eller fantasier om kungarnas hinsides möte med Hel.

Ynglingatal visar ändå att Hel definitivt inte är Snorres påhitt, att det fanns en lokal kännedom om det kvinnliga väsendet Hel och att hon på ett eller annat sätt kopplades till ett dödsrike.

3.6.1 Metaforen för döden

Ett annat alternativ till tolkning av Ynglingatal är den inte beskriver en verklig föreställning om det mytiska väsendet Hel utan att det hela handlar om omskrivningar för döden. Davidson menade att dödsdrottningen Hel är en litterär företeelse.¹⁰⁷ Till och med Davidson tvekar här lite på sin tes att Hel bara är en omskrivning för döden, framför allt då hon tittar på Egil Skallagrimmsons dikter Sonatorrek

¹⁰³ Den norsk-islandske skjaldedigtning, 1908, s. 13

¹⁰⁴ Sundqvist, 2002, s. 288

¹⁰⁵ Näsström, 1995, s. 88

¹⁰⁶ Steinsland, 2007, s. 52

¹⁰⁷ Davidson, 1943, s. 84

och Höfuðlaen. I strof 25 respektive 10 från 900-talet skriver han med Karl G. Johanssons översättning:

skalk þó glaðr með góðan vilja ok óhryggr heljar bíða.

*Nu är det hårt: Odens oväns syster står på det smala näset. Men glad och med god vilja ska jag orädd invänta Hel.*¹⁰⁸

ól flagðs gota fárbjóðr Skota, trað nipt Nara náttverð ara.

*Skottarnas fasa lät vargarna rasa och örnen tog av Hels byte nog.*¹⁰⁹

Davidson undrar om personifieringen av Hel i dessa dikter tyder på att det en gång funnits en döds gudinna, men hon anser att det inte finns några bevis för detta.¹¹⁰ Jag anser att hela den mytiska föreställningen som omger Hel i Ynglingatal och hos Egil är betydlig mer levande än bara en omskrivning för döden. Dessutom får vi inte glömma att den fornskandinaviska religionen saknade en enhetlig, dogmatisk och framför allt skriftlig lära. Föreställningen om det mytiska väsendet och dödsriket Hel kan mycket väl ha funnits som en verklighet för vissa människor, medan andra bara såg namnet som en metaforisk omskrivning för döden.

Om Hel kan ha varit en verklig föreställning hur skulle det då kunna visa sig bland det arkeologiska materialet?

3.7 Hel och arkeologin

Under tiden då den fornskandinaviska religionen var den rådande seden i samhället fanns det en stor variation på gravarnas form och storlek. De kunde vara jordgravar, brandgravar, stora gravar, små gravar. Dessa olika gravar kunde i sin tur vara utformade som en hög, cirkel, skepp, oval eller trekant. Graven placerades ofta i närheten av gården eller kanske också vägen, ibland på ett kollektivt gravfält och ibland förekom det att den lades separat. Hur en person begravdes hängde samman med social status och släktskapsband, men inte med kön då både män och kvinnor kunde ges rika gravar.¹¹¹

Oavsett om kroppen begravdes eller brändes kunde män och kvinnor få med sig gåvor, vilket visar att gåvorna hade betydelse för den dödes tillvaro på den andra sidan. Det var familjens status och ekonomi som avgjorde hur mycket man gav med. Dessa gravgåvor kan främst berätta om den dödes roll i livet då till exempel en smed kunde få med sig sina arbetsredskap medan kvinnorna fick med sig hushållsföremål och precis som i det levande gårdslivet så hade man sällskap av olika djur. Samtidigt kan gåvorna visa på föreställningar om livet efter döden då föremål som skepp, vagnar eller slädar tyder på möjligheten att göra resor. Steinsland menar att i dödens mytologi är avresa och framkomst

¹⁰⁸ Egil Skallagrimssons saga, 1992, s. 229

¹⁰⁹ Egil Skallagrimssons saga, 1993, s. 171

¹¹⁰ Davidson, 1943, s. 84

¹¹¹ Steinsland, 2007, s. 377 - 378

två viktiga motiv vilket speglas bland gravgåvorna.¹¹² I myterna om Balders död och Saxos berättelse om det svåridentifierade dödsriket har själva resan till dödsriket en central plats. Helvägen verkade kräva i både myten, sagan och arkeologin en god häst, magisk vägvisare eller ett par rejäla skor, som inte föll av under vandringen. Vad kan dessa gravgåvor då säga om en eventuell föreställning kring dödsriket Hel?

Näsström skriver att mannen från de högre sociala skikten begravdes med häst, vapen och rikedomar för ett liv i Valhall. Kvinnorna från samma grupp hade med sig lika mycket rikedomar och kunde begravas i en vagn ibland med sällskap av tjänstefolk vilket tyder på att kvinnorna kom till ett trevligare ställe än det mörka Hel. Ett exempel på en sådan praktfull kvinnograv är Osebergsskeppet där två kvinnor låg begravda. Man antar att det ena av dem var en slavinna, som likt kvinnan i ibn Fadlans skildring under mer eller mindre frivilla former följt sin härskare in i döden.¹¹³ Vad kunde då förmå en person att följa en annan person in i döden på detta vis? Näsström utgår från Sigurdsagan då hon skriver att gåvorna, i detta fall de halsringar Brynhild delade ut, försäkrade slaven eller slavinnan en mer respektabel tillvaro i döden så att de inte skulle hamna i Hel.¹¹⁴ Detta exempel som Näsström är väldigt intressant för dikten säger: *”Jag vill ej ta för vår skull av daga någon som trög eller nödbedd är. Men på era ben skall det brinna en gång färre smycken, då fram ni kommer.”*¹¹⁵ Då Brynhild dödat sig själv och blivit bränd sittandes i vagn, så beskrivs hennes resa ned till Hel. Då hon kör sin vagn möter hon längs vägen en jättinna, som inte vill släppa förbi henne så hon kan uppsöka sin älskade Sigurd.¹¹⁶ Brynhild skall komma till Hels dödsrike och då förefaller det konstigt att hon skulle ge smycken till sina tjänarinnor för att de ska slippa komma dit. I Saxos berättelse om Hagbard berättas det att hans älskade ämnar begå självmord då hon hör att han blivit dömd till döden. Hon talar då med sina tjänstekvinnor om de kan tänka sig att följa med henne. Hagbard talade innan denna scen om en tillvaro i ett underjordisk dödsrike.¹¹⁷ Det framgår inte i de litterära källorna att man genom rikedomar kunde köpa sig från Hel, tvärtom så fick den döde med sig sina gravgåvor till Hel. De arkeologiska gravfynden kan heller inte med säkerhet säga vilket dödsrike man föreställde sig att den döde kom till. Därför är det svårt att säga huruvida Hel ansågs som en dålig plats att komma till eller inte. Arkeologins bild av en tillvaro där livet gick vidare om än i en ny tillvaro motsäger vare sig tron på Hel eller att hennes dödsrike kunde vara en paradisk plats. Då det som finns under jorden inte kan säga något specifikt om föreställningen Hel, vad kan då det ovan marken säga?

¹¹² Steinsland, 2007, s. 378 - 380

¹¹³ Näsström, 1995, s. 40 - 41

¹¹⁴ Näsström, 1995, s. 41 - 42

¹¹⁵ Den poetiska Eddan, 1993, s. 245

¹¹⁶ Den poetiska Eddan, 1993, s. 249

¹¹⁷ <http://omaecl.org/DanishHistory/book7.html> 2009-05-23

3.7.1 De gotländska bildstenarna

Det finns cirka 400 bildstenar på Gotland vilka restes mellan 400- 1100 e. kr.¹¹⁸ Dessa delas i grupper från A till E beroende på deras ålder, och den grupp som är mest relevant för denna undersökning är C-gruppen från 700-talet med sina mytiska bildscener.¹¹⁹ Den här gruppen är i sin tur indelad i två grupper där de svampformade stenarna var resta för män, medan de mindre och mer sparsamt dekorerade stenarna i kistformat tillhörde kvinnor. Steinsland menar att då de restes som monument för döda så har de också något att säga om dödens betydelse i den förkristna religionen.¹²⁰ Stenarna restes både på gravar, vid vägar eller bebyggelse så att de skulle kunna ses av många personer.¹²¹ Den bild av döden som visas på stenarna visades alltså upp för var människa. Hur kan man då tolka scenerna på bildstenarna? Andrén skriver att han föredrar en mytologisk tolkning av motiven på bildstenarna framför en individuell tolkning på grund av till exempel Sleipners avbild.¹²² De har också en speciell utformning vilka Steinsland kallade svampformade, men formen har fått Andrén att anse de stora bildstenarna som dörrsymboler. De skriftliga källorna av ibn Fadlan och om ”*Völsetåten*” berättar om dörrkarmar som kvinnor skådar över och ser in i en annan värld.¹²³ ibn Fadlans skildring berättade jag om tidigare i denna uppsats och kvinnan sade hur hon såg sin herre sitta i ett grönt paradiset. Andrén menar att den här dörrsymboliken bland stenarna kanske har en koppling till gränsen mellan de levande och döda. Ja, kanske hade de till och med en betydelse som Valgrindar, vilka leder männen till Valhall.¹²⁴ Det är intressant att Andrén bara nämner Valgrindarna då denna uppsats visat att i både Snorres Edda och dikten *Balders drömmar* omnämns en port som leder in till Hels rike. Simek skriver Valgrind nog inte har med Valhall att göra utan snarare syftar på Någrind och Helgrind, som omger Hel.¹²⁵ Stenarnas form är heller inte de enda grindarna eller dörrarna på dessa stenar.

3.7.2 Scener på bildstenar

Tjängvidestenen har en väldigt spännande mytisk scen som jag tror kan kasta lite ljus på Helföreställningen. Stenen består av två scener där den nedersta föreställer ett skepp fylld med män som seglar. Precis ovanför skeppet avgränsas scenen av en bård, som också fungerar som mark för den översta scenen. Jag tycker att denna bård lika väl kan tolkas som en bro över vattnet där båten seglar. Den övre scenen visar en man som kommer ridande på en åttabent häst, kanske Sleipner, och möts av en kvinna med bågaren i sin hand. Bakom kvinnan står ett fyrfotat djur med svans, troligen en hund. På kvinnans sida av bilden finns det en port eller grind omgiven av män, som verkar ägna sig åt att slåss med varandra. Denna bild har tolkats som en Valhallscen.¹²⁶ Jag anser däremot att denna scen

¹¹⁸ Eriksson, 1982, s. 1

¹¹⁹ Eriksson, 1982, s. 6 - 7

¹²⁰ Steinsland, 1997, s. 104 - 105

¹²¹ Eriksson, 1982, s. 10

¹²² Andrén, 1989, s. 295

¹²³ Andrén, 1989, s. 292 - 293

¹²⁴ Andrén, 1989, s. 294

¹²⁵ Simek, 1996, s. 346

¹²⁶ Eriksson, 1982, s. 47, Bild går att se här: <http://www.arild-hauge.com/arild-hauge/go-rune-taengvide.jpg>

lika väl skulle kunna vara förknippad med det underjordiska Hel. I de mytiska skildringarna av riket så har vi myten om Balders död där både Odin och Hermod rider på Sleipner ner till Hel. Båda männen möter en kvinna, om än att Odin på egen hand väcker den kvinna han möter, och båda berättelserna nämner grindarna som leder in till dödsriket. Odin möter en hund som vaktar utanför och de stridande männen mötte vi Saxos underjordiska dödsrike. Skaldedikten Ynglingatal beskriver dessutom mötet med Hel som en personlig och intim träff, ja rent av ett välkomnande. Jag tycker att denna scen inte alls bara kan tolkas som en illustration av välkommandet till Valhall för den innehåller element som mycket väl passar ihop med de mytiska beskrivningarna av Hel.

En annan sten är Ardre VIII, som Andrén menar har en tydlig koppling till Odin och Valhall föreställningen.¹²⁷ Denna sten innehåller också två bildscener där den översta föreställer en man ridandes på en åttabent häst mot en port. Framför porten finns även här ett flertal personer, dock ingen kvinna som hälsar ryttaren välkommen. Personerna verkar dock heller inte vara involverade i någon strid mot varandra och en av dem kan vara en kvinna. Även här skulle bilden lika väl kunna visa en bild av Hel.

Ytterligare en bild är Klinte Hunninge III som också denna är indelad i olika scener. Den nedersta scenen beskriver läns museet på Gotland kan föreställa två myter. I det ena fallet så går scenen att koppla till Sigurdsagan och i det andra fallet till Loke som fångslas. Den översta scenen beskrivs vara den döde som kommer till Valhall.¹²⁸ Den översta bilden visar en man med spjut som rider mot en kvinna med mjödbägaren i hand. Framför honom springer en hund och runt om finns det två män som strider och en flygande eller liggande man som håller en ring i handen. Tolkningen av den nedersta scenen passar dock båda illa ihop med Valhallföreställningen. Sigurdsagan säger i den poetiska Eddan att de döda reser till Hel. Myten om Lokes fångslande verkar vara kopplad till Balders död, vilket skulle passa bra ihop med den övre bildscenen. Odin rider till Hel för att se om det är dit Balder skall komma. Han stöter på en helhund där, men ser också att sätena har dekorerats med guldringar. Snorre berättar istället om hur Odin ger Balder sin ring Draupner strax innan hans kropp bränns upp. Denna ring ger dock Balder tillbaka via Hermod då han kommer på besök till dödsriket. Bildstenen visar en man med en ring i sin hand, kan det vara Balder med Draupner? Säkert kan ingen veta, men det går inte att utesluta att även denna sten visar på föreställningar kring dödsriket Hel.

Går det då att koppla bildstenarna till andra arkeologiska källor? Andrén menar att skeppen som finns på de bildrika stenarna går att koppla till båtgravarna. Mellan 550 – 1100- talet används båtgravar över

¹²⁷ Andrén, 1989, s. 296

Bild går att se här:

http://images.google.se/imgres?imgurl=http://freepages.history.rootsweb.ancestry.com/~catshaman/bildsten3/ArdreVIII.JPG&imgrefurl=http://freepages.history.rootsweb.ancestry.com/~catshaman/bildsten3/ArdreVIII700.htm&usq=__72Vfz5_gVxcEzWEmVsLKYZUK_oM=&h=564&w=398&sz=99&hl=sv&start=1&tbnid=n12BQLbbUgH7xM:&tbnh=134&tbnw=95&prev=/images%3Fq%3DArdre%2BVIII%26gbv%3D2%26hl%3Dsv

¹²⁸ <http://www.gotmus.i.se/1engelska/bildstenar/engelska/klinte.htm> 2009-05-11

hela Norden utom på Gotland, där fanns istället bildstenarna som deras egen variant av båtgravar. Vissa detaljer bland bildmaterialet och båtgravarna tyder på ett direkt samband. Till exempel vad det gäller gåvor i gravarna passar de bra ihop med vad som visas på bildstenarna. Detta gäller även djurens placering på bild och i grav. I Vendel lades hästarna utanför skeppet och kroppen lades i samma riktning som båten hade. Samma placering har hästarna även på bildstenarna.¹²⁹ Detta menar Andréén kan visa att de rika gåvorna i båtgravarna inte bara handlade om de efterlevandes omsorg utan att det också kan ha funnits en ideologisk grund till gåvorna.¹³⁰ Det skulle med den tolkningen av vissa bildstenars innehåll betyda att de rika båtgravarna kan vara förenade med föreställningen om att de döda reste till det underjordiska dödsriket Hel. De gotländska bildstenarna kan också ha haft flera funktioner då de visar kopplingar till den norröna litteraturen. Andréén menar att det kan finnas ett samband mellan dikternas scener och användandet av bilder som hjälpmedel för berättaren så att myternas motiv blev begränsade och styrda.¹³¹ Stenarna kan alltså ha utgjort grunden i berättandet av myterna, vilket i sig nog inte behövde vara en garanti för att de alltid tolkades på samma sätt. Precis som det idag går att tolka bilderna som scener från Valhall eller Hel, så kunde kanske också de samtida människorna kunde ge dem olika innebörder utifrån deras personliga föreställningar.

Ett sista exempel på bildmotiv är dem som förknippas med kvinnogravar. Dessa stenar visar bilder av en person som sitter i en vagn dragen av en häst. Detta ger en koppling till de kvinnogravar där man har funnit utrustning för resa med vagn eller släde. Det gäller till exempel Søllestedt-graven och den oerhört rika Oseberg-graven, där kvinnor låg begravda tillsammans med utrustning för en resa till dödsriket. Oseberg är extra intressant då den graven innehöll släde, vagn, hästar och ett skepp, allt för att möjliggöra resor till havs och till land oavsett årstid.¹³² Släden tycker jag är intressant som jämförelse till broddarna i ryttargravarna, vilket antyder en resa på isigt väglag kanske till ett dödsrike i norr. Jag anser att ovanstående bilders och gravars innehåll inte kan utesluta möjligheten att de döda personerna mycket väl kan ha ansetts resa till Hel. Vi vet idag helt enkelt inte vad människorna tänkte under den tid då dessa stenar skapades, därför måste alla möjligheter tas i beaktande.

3.8 Hel och Helvetet

Den här genomgången har visat att bilden av Hel varierar både i källorna och bland forskare. Detta ifrågasättande blir ännu mer aktuellt i det sista exemplet av Snorres beskrivningar av dödsriket Hel, denna gång i förhållande till Odins Valhall, som ser ut så här:

”Det största är att han (Odin) skapade människan och gav henne ande, som skall leva och aldrig förgås, även om kroppen mulnar till jord eller brinner till aska. Och alla människor som är

¹²⁹ Andréén, 1989, s. 307 - 309

¹³⁰ Andréén, 1989, s. 310

¹³¹ Andréén, 1989, s. 311

¹³² Steinsland, 1997, s. 108 - 110

rättrådiga skall leva och vara hos honom på en plats som heter Gimle eller Vingolf, men onda människor kommer till Hel och därifrån till Nifelhel nere i den nionde världen.”¹³³

Då till exempel Snorre Sturlason och Saxo Grammaticus levde på kristet 1200-tal är det relevant att fråga hur man på denna tid förkunnade kyrkans syn på den hinsides tillvaron. Nedkvitne tar upp ett exempel ur ”*Gammelnorsk homilibok*”, som visar hur predikningar kunde ha sett ut. Himmelryket är en plats där det råder ljus, prakt och glädje. Vare sig svält eller sorg går att finna där och för alltid lever man i Gud och änglarnas sällskap.

”Saliga är de som får ta del av detta, men desto olyckligare är de som är dömda till att störta ned i helvetet. Där skall de få vara hos djävularna, vare det råder evigt mörker och vantrevnad, orosorg, svält, törst, isande kyla och brännande värme och värsta plågor, i all evighet. De människor som hamnar på denna förfärliga plats har förlorat allt hopp om nåd.”¹³⁴

Det här påminner väldigt mycket om de allegorier Snorre gav då han beskrev Hels hemvist. Därtill har Anne Holtmark jämfört medeltida beskrivningar av djävulen med hur Snorre beskriver Loke och fann att de stämmer överens med varandra.¹³⁵ Då Hel har en far som verkar vara färgad av den kristna djävulen så lär det knappast gynnat henne, tvärtom så måste det i kombination med hennes geografiska position i underjorden och kyrkans predikningar ha förstärkt intrycket av en straffort. Nedkvitne skriver dock att i den förkristna religionen fanns inga föreställningar om straff eller belöning efter döden.¹³⁶

Britt-Mari Näsström anser däremot, att bilden av Hels dystra tillvaro inte alls måste vara påverkad av kristendomens helvetesföreställning. Hon menar att även i den fornskandinaviska religionen kan det ha funnits föreställningar om bestraffning efter döden för onda människor. Den ideala tillvaron i dödsriket var en spegelbild av den rika stormannagårdens överflöd, men enligt Näsström är Hel den raka motsatsen till hallens paradys. Uttrycket *helvete* går dessutom att tolka som *helvite*, det vill säga ”straffen i Hel”.¹³⁷ Kan användandet av uttrycket *helvete* antyda att det även i förkristen tro fanns tankar om ett dödsrike där belöning och straff utdelades? Det är strof 39 i *Valans spådom* som Näsström finner stöd för att Hel är en plats där onda människor fick sina straff vid floden Valglaumnir.¹³⁸ *Valans spådom* berättar om en sal flätad av ormryggar och där efter droppar genom rökfånget. Den var placerad på Nastrand och i strömmarna vadade mördare och edsbrytare. Än värre var att draken Nidhögg sög på de döda kropparna och vargar slet i männen.¹³⁹ Det sägs inte tydligt att denna plats ska vara Hel, men Simek skriver att placeringen i norr samt att det är en plats för döda

¹³³ Sturlason, 1997, s.33

¹³⁴ Nedkvitne, 2004, s. 73 - 74

¹³⁵ Steinsland, 2007, s. 255

¹³⁶ Nedkvitne, 2004, s.65

¹³⁷ Näsström, 2006, s. 210 - 211

¹³⁸ Näsström, 2006, s. 210 - 211

¹³⁹ Den poetiska Eddan, 1993, s. 47

antyder Hel. Beskrivningen av hallen kan dock vara påverkad av hur kristendomen föreställde sig dödens tillvaro.¹⁴⁰ Viktigt är också att Simek i sitt lexikon skriver att floden Valgláumnrir kan ligga framför Valhall, inte Hel.¹⁴¹ Davidson i sin tur påpekar att ingen annan källa än Snorre beskriver Hel som en plats för bestraffning. Huset med ormarna från Valans spådom omnämns på andra håll i den norröna litteraturen, men är då kopplad till platserna där Geirrödr och Utgård-Loke bor. Nastrand går också att jämföra med föreställningar kring graven och Valhall.¹⁴² Utifrån de skriftliga källorna är det alltså svårt att ge en enhetlig bild av Hel som straffort. De olika hinsidesföreställningarna blandas samman och därför finns inga fasta bevis för att Hel sågs som ett förkristet helvete.

3.9 Diskussion

Hur skildras dödsriket och det kvinnliga väsendet Hel i källorna? Själva namnet är mycket gammalt och verkar anknyta till föreställningar om det som är dolt, befinner sig under marken och kanske även i nordlig riktning. Bilden av Hel i de litterära källorna är brokig, men stämmer ändå bra in på sin urgamla betydelse. Myterna beskriver ett dödsrike som ligger neråt, norrut och är omgivet av en eller flera floder, så som en av den poetiska Eddans dikter säger: *Gjöll och Leipter, de gå genom Midgård, men härifrån falla de till Hel.*¹⁴³ Det är en plats som är dold för de levande genom höga murar och portar. Enbart med hjälp av rätt vägvisare går det att finna till riket, eller att ta sig in i det. I myterna kunde Sleipner vara en sådan ledsagare, medan det arkeologiska materialet tolkats så att även hundar kunde ha denna roll.

Snorre beskriver Hel som en dyster plats, men det finns, så vitt jag har sett i denna undersökning, inga källor före 1200-talet som förknippar Hel med svält eller sjukdom. Det kan mycket väl vara ett tecken på att det är ett senare tillkommet element i den fornskandinaviska mytologins värld. Snorres beskrivning passar dessutom bra ihop med predikningar om den kristna helvetesföreställningen. Källorna är ändå ambivalenta i sina beskrivningar av Hel. Ibland går det att ana en plats, som passar väl in i bilden av en stormannagård. Guld, gröna ängar, välkommandet av ett kvinnligt väsen och en stor hall är en bild som de olika källorna förknippar med underjorden. Samtidigt går det inte att förneka att källorna även visar en annan sida av Hels dödsrike, förknippad med mörker, straff och en trötlös tillvaro. Varifrån kommer dessa två olika bilder?

I denna undersökning har jag tagit upp ett flertal exempel på användandet av Hels namn i källorna och jag tror att en tolkning värd att fundera på går att finna i dessa. Jag håller med dem som anser att Hel i litteraturen fungerar som en omskrivning för döden, men jag tycker samtidigt att källorna visar stöd för att Hel också kunde vara ett verkligt rike och mytiskt väsen. Döden är nämligen ingen metafor, det är en verklighet alla människor möter och därför kan även Hel i egenskap av den personifierade döden

¹⁴⁰ Simek, 1996, s. 228

¹⁴¹ Simek, 1996, s. 346

¹⁴² Davidson, 1943, s. 86

¹⁴³ Den poetiska Eddan, 1993, s. 86

ha varit verklig i människors världsbild. Hels roll i det kosmiska dramat är delvis väldigt tydlig. Den underjordiska härskarinnan tillhör inte gudarnas krets utan förknippas med Loke, Fenrisulven och Midgårdsormen, som alla tre är motståndare till gudarna i den slutgiltiga striden. Det är kanske en påminnelse om att alla en dag måste möta sitt personliga Ragnarök. Egil Skallagrimson ser henne stå och vänta på honom, men som en krigare skall han möta henne utan rädsla. Ändå finns en oro, för vem kan med säkerhet veta vad man ska möta efter döden.

Kan det ha varit så att Hels dödsrike var en plats för både paradiset och straffort? Hos Saxo får jag intrycket att en sådan föreställning kan ha funnits. Han använder förvisso i sina kristet färgade texter *interpretatio romana* vilket gör det svårt att avgöra vad som är fornskandinaviska föreställningar. De andra källorna ger dock också ibland hintar om att en sådan föreställning kan ha funnits. Näsström skriver att det i så gott som alla religioner finns tankar om straff eller belöning efter döden.¹⁴⁴ Kristendomens negativa påverkan på Hel verkar vara ganska stark, men jag tror att det kan ha underlättats av att det från början också fanns en tro på att delar av Hel var mörkt och dystert.

Den här undersökningen har gått in på frågeställningen huruvida Hel bara var en metafor för döden eller om hon kan ha varit en verklig föreställning. Det arkeologiska materialet tillsammans med myter och dikter är svårtolkat. Det är dock väldigt intressant att hästar gavs med de döda inför resan till den andra sidan och att dessa kunde förses med isbroddar. Kvinnogravar försedda med slädar antyder också att deras resa skulle gå mot trakter där snö och kyla kunde råda. De gotländska bildstenarna är också väldigt viktiga. De visar bilden av resan till häst eller med vagn och mötet med ett kvinnligt väsen. Dessa bilder har kopplats samman med Valhall, men den genomgång jag har gjort i denna uppsats visar att de lika väl kan visa dödsriket Hel.

Viktigast av allt är att inte glömma att den fornskandinaviska religionen var muntlig, utan dogmer och saknade en organiserad utbildning för dem med sakralt ansvar. Religionen fanns över ett stort område i Europa och under en lång tid vilket måste ha fört med sig både lokala och personliga föreställningar kring Hel, som idag inte går att se i det lilla källmaterialet vi har tillgång till. Motstridig information om dödsriket och härskarinnan kan därför mycket väl vara en reflektion av det handlar om en mycket gammal och utbedd föreställning.

Det mytiska väsendet Hel och hennes rike förblir lite av en gåta, men jag anser att mycket talar för att hon var en verklig föreställning. Kristendomen kan dessutom ha påverkat medeltidens källor så till den grad att hennes rike förvandlats till bara en straffort. Framför allt anser jag att denna genomgång har visat att även Helföreställning förtjänar uppmärksamhet då arkeologiskt material tolkas till förståelse av hinsidestro i den fornskandinaviska kulturen.

---

¹⁴⁴ Näsström, 2006, s. 211

4 Sammanfattning

Hur skildras dödsriket och väsendet Hel?

I det norsk-isländska skaldespråket kan Hel ha tre olika betydelser: ett dödsrike, en gudinna eller ”att dö”. Tvetydigheten i användandet finns på flera håll i de skriftliga källorna. Ordet Hel går tillbaka på det urgermanska ordet för ”gömma” eller ”förborga”, vilket kan grunda sig på föreställningar i samband med forntida gravar med nordlig orientering.

Snorre ger en beskrivning av familjen till det mytiska väsendet Hel. Hon är dotter till Loke samt syster till Midgårdssormen och Fenrisulven. Detta placerar henne i jättarnas sfär och det kosmiska dramat där gudar och jättar dödar varandra i samband med Ragnarök. Det Snorre skriver om Hels härkomst bekräftas av skalder verksamma före 1200-talet och kan därför inte betraktas som en konstruktion från honom själv.

Berättelserna om Balders död finns i tre olika versioner och källor. Hel beskrivs i Snorres version som en gård där den döde guden sitter i äresätet. Denna bild skiljer sig från hans tidigare allegorier där Hel beskrivs vara en dyster plats av svält och elände. Centralt i denna myt är resan ner till Hel med bron över floden, mötet med kvinnan, Sleipner och Helgrinden. I Eddadikten *Balders drömmar* är det åter en resa med Sleipner till det underjordiska Hel som inleder myten. Varför Sleipner är så bra för denna resa kan bero på att även han är ett av Lokes barn och således halvbror till Hel. I det arkeologiska materialet från Vendel återfinns hästar i alla gravar. Extra intressant är att de alltid var utrustade med broddar vilket möjliggör spekulatjonen om de skulle ha dem för en resa på isigt väglag mot Hel i norr. *Balders drömmar* berättar även om en hund placerad utanför Hel. Hundar har en stark koppling till döden och återfinns på flera ställen i anslutning till dödsriken i de litterära källorna. Arkeologi visar att de också är det vanligaste djuret att följa med i gravar, kanske i egenskap av psykopomper. Även i denna version av myten visas Hel som den typisk hallmiljö man idag föreställer sig att det vikingatida paradiset skulle utgöras av.

Balders drömmar beskriver Hels hus som en hög boning. Benämningen återkommer även i skaldedikter och kan kanske koppla till en föreställning om inneslutna kammare eller hallar i gravar och berg. Myterna och sagorna gör otydliga gränsdragningar mellan graven och dödsriket, därtill har arkeologin visat förekomsten av portar till gravar. De visar på en tro att tillvaron fortsatte både i graven och i dödsriket.

Saxo nämnder Hel ytterst kort i samband med Balders död och då dolt bakom namnet på den grekiska dödsgudinnan Persefone. Hans ankomst till dödsriket beskrivs dock som en omfamning. Saxo berättar även om en annan man som kom till ett underjordiskt dödsrike efter sin död. Detta dödsrike beskrivs med romersk-grekiska namn som antyder både ett ljus paradiset och en mörk straffort. Den danske munken skildrar också en resa till ett mystiskt underjordiskt dödsrike med utseendet av ett paradiset.

Vägen påminner om de som beskrivs i myterna om Balders död och därför kan det inte uteslutas att platsen är Hel.

I skaldedikten Ynglingatal ges Hel en bild som påminner om Balders omfamning med Hel. Det mytiska väsendets familjeband presenteras tillsammans med antydningar till kärleksmöten. Hel har därför förknippats med Freja, men skillnaden mellan de kvinnorna gör en sådan sammankoppling problematisk. Detta kan kanske förklaras med att Hel bara är en metafor för döden. Flera skaldedikter ger dock bilden av en verklig föreställning kring det mytiska väsendet Hel. Kanske beror det på att olika människor hade olika sätt att betrakta Hel. Där vissa såg en metafor för döden kunde andra se en verklig härskarinna eller dödsrike. Det kan också vara så att Hel hade en djupare betydelse som den död alla människor måste möta, ett individuellt Ragnarök man hade ambivalent känslor inför.

Kan Hel ha varit en levande föreställning under förkristen tid inte bara i myterna utan även i människornas världsbild, som visade sig genom rit och kult?

Bland gravarna kan inga exakta föreställningar om Hel tydas. Generellt fanns det många olika sätt och omständigheter en människa kunde begravas på, men både män och kvinnor rustades för ett fortsatt liv efter döden och möjligheten till resor. Vare sig arkeologin eller de skriftliga källorna ger belägg för att stora rikedomar kunde köpa en annan tillvaro än Hel.

De gotländska bildstenarna är en arkeologisk källa med mytiskt bildmaterial som kopplats till Valhall både genom sin form och genom bildscenerna. I båda fallen har dock denna undersökning visat att stenarnas form och vissa bilder kan illustrera Helgrindar och andra element ur myter förknippade med Hel. Hästen, hunden, grinden, kvinnan, släden och vagnen finns förknippade med Hel bland myterna. De gotländska bildstenarna kan också användas som ideologiska belägg för båtgravarnas innehåll. Dessutom kan de ha använts som utgångsillustrationer för mytiska berättelser. Detta betyder att i båda fallen kan stenarna användas som belägg för en tro på Hel och hennes dödsrike.

Kan kristendomen ha förändrat bilden av Hel?

Snorres beskrivning av Hel är knepig att förlita sig på då vissa delar som till exempel Nifelheim verkar vara hans eget påfund och andra delar verkar vara influerade av samtidens kristna lära. Hans beskrivning av Hel som en plats för hunger återfinns bara i källor från 1200-talet och passar mycket bra ihop med de kristna predikningarna om helvetet. Faktumet att Hels fader förknippas med djävulen gjorde nog knappast saken bättre. Vissa forskares tolkning av Hel som enbart en straffort grundas på källor med kristen påverkan eller till fall där föreställning även kan kopplas till dödsrikerna Valhall och graven. Bilden av Hel i källorna visar snarare en plats för både mörker och paradiset, kanske att härskarinnan dömde var de döda skulle fortsätta sin hinsides tillvaro.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

De isländska sagorna. Bd 2, Västlandssagor. (1963). Stockholm: Steinsvik

Den norsk-islandske skjaldedigtning: Udg. af Kommissionen for det Arnemagnæanske legat ved Finnur Jonsson. (1908-1915). København

Den poetiska Eddan. 2., omarb. uppl. (1993). Stockholm: Forum

Egil Skallagrimssons saga. (1992). Stockholm: Atlantis

Ibn Fadlan. 1978. *Araber, vikingar, varingar.* Övers. Wikander Stig. Lund. Svenska Humanistiska förbundet

Saxo Grammaticus (1997). *The Danish History, Books I-IX.* <http://omac1.org/DanishHistory/> (2009-04-19)

Snorre Sturlasson (1997). *Snorres Edda.* Stockholm: Fabel

Litteratur

Andrén, Anders (1989). Dörrar till förgångna myter: en tolkning av de gotländska bildstenarna. *Medeltidens födelse / [förhandlingarna från symposiet har sammanställts och redigerats av Anders Andrén].* S. 287-319

Davidson, Hilda Roderick Ellis (1943). *The road to Hel: a study of the conception of the dead in old Norse literature.* Cambridge: Univ. Press

Eriksson, Maria-H (1983). *Gotlands bildstenar: en studie i typologi och kronologi.* Lund

Nedkvitne, Arnved (2004). *Mötet med döden i norrön medeltid.* Stockholm: Atlantis

Nordberg, Andreas (1997). *Vägen till Hel går neråt och nordvärt - om mytologi och ritual i yngre järnålderns brandgravskick på Lovö.*

Nordberg, Andreas (2003). *Krigarna i Odins sal: dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion.* Diss. Stockholm: Univ., 2003

Näsström, Britt-Mari (2002). *Blot: tro och offer i det förkristna Norden.* Stockholm: Norstedt

- Näsström, Britt-Mari (2006). *Fornskandinavisk religion: en grundbok*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Näsström, Britt-Mari (1995). *Freyja - the great goddess of the north*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Simek, Rudolf (1996). *Dictionary of northern mythology*. Repr. Cambridge: Brewer
- Steinsland, Gro (1997). *Eros og død i norrøne myter*. Oslo: Universitetsforlaget
- Steinsland, Gro (2007). *Fornnordisk religion*. Stockholm: Natur och kultur
- Ström, Folke (1985). *Nordisk hedendom: tro och sed i förkristen tid*. 3. uppl. Göteborg: Esselte studium (Akademiförl.)
- Ström, Åke V. & Biezais, Haralds (1975). *Germanische und baltische Religion*. Stuttgart: Kohlhammer
- Sveinbjörn Egilsson (1913-1916). *Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis: Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. København:
- Sundqvist, Olof (2002). *Freyr's offspring: rulers and religion in ancient Svea society*. [Ny, rev. utg.] Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Sundqvist, Olof (2007). *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Uppsala: Department of Archaeology and ancient History [Institutionen för arkeologi och antik historia], Uppsala universitet

Internet

Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se>.

Google bildsökning: <http://images.google.se/imghp?hl=sv&tab=wi>